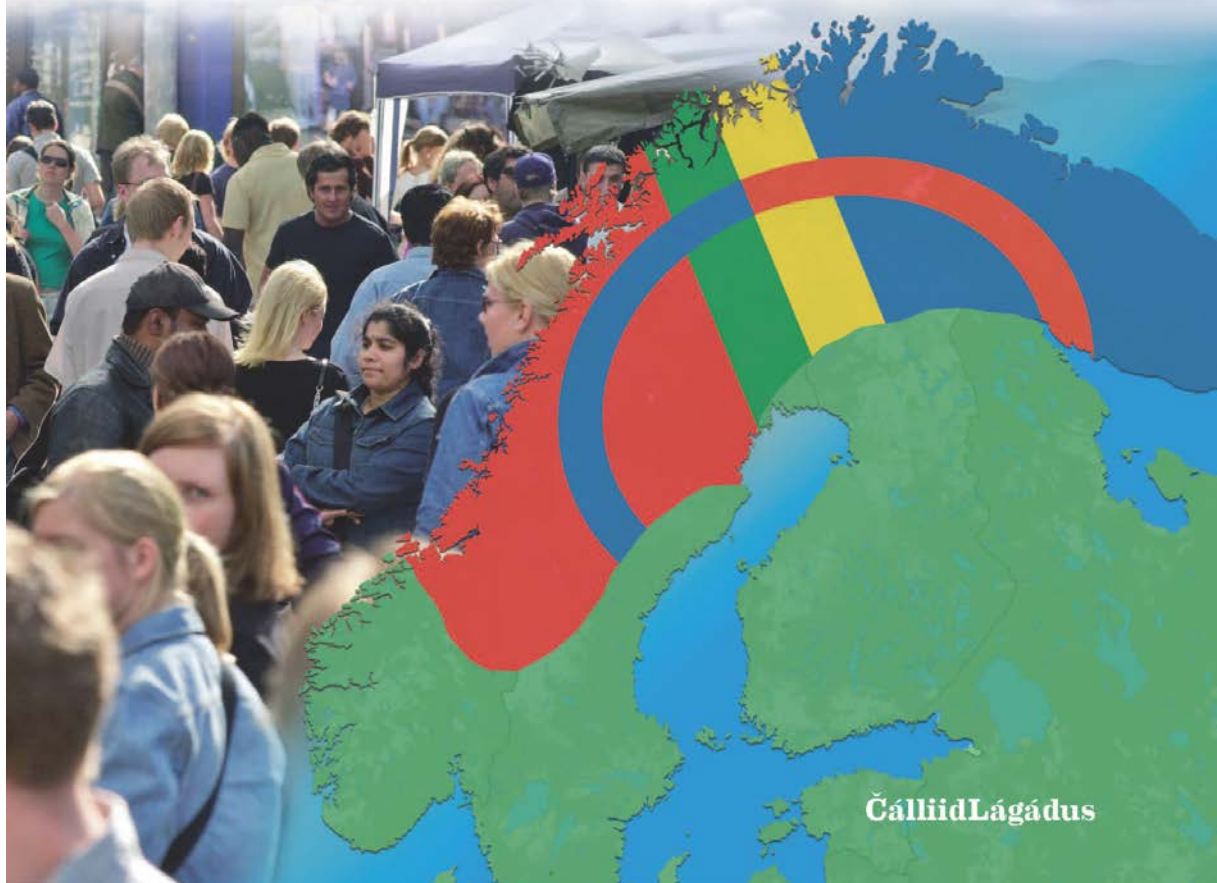

Mii dáppe

Servodatmáhttu & Geografiija

1
5.-7. cehkiide

Heidi Guttorm Einarsen • Svein Nordsletta

Oahpaheaddjibagadus

Sisdoallu

Servodatfága ulbmil	3
Mii dáppe... oahppogirjeráidu.....	4
Mii dáppe 1 Oahpaheaddjibagadus.....	5
Mii dáppe...1 Servodatmáhttu ja geografijja 1 5.-7. ceahkkái.....	8
Bagadusat osiid mielde.....	8
Servodatmáhttu-oassi	8
Mii lea servodat? Ohppiidgeirji s 9-15.....	8
Maid dadjá ML06S?	8
Duogášdieđut	8
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	10
Bargobihtáide (s 15) vástádusat ja kommentárat	11
Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas? (s 7-15)	12
Kopijjaoriginálat.....	13
Servodaga rollat s 16– 31	14
Maid dadjá ML06S?	14
Duogášdieđut oahpaheaddjái	14
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	16
Bargobihtáide vástádusat ja kommentárat.....	17
Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas? S 17-31	18
Kopijjaoriginálat.....	19
Stuorraservodat s 32-55	20
Maid dadjá ML06S?	20
Duogášdieđut oahpaheaddjái	20
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	21
Bargobihtáide vástádusat ja kommentárat.....	22
Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas? S 32-55	23
Kopijjaoriginálat.....	25
Neahttaservodagat s 56 - 65.....	25
Maid dadjá ML06S?	25
Duogášdieđut oahpaheaddjái	25
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	26
Bargobihtáide vástádusat ja kommentárat.....	27
Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas? S 56-65	28

Kopijjaoriginálat.....	29
Geografiija- oassi	30
Mo min eatnamat šadde s 70 - 81.....	31
Maid dadjá ML06S?	31
Duogášdieđut oahpaheaddjái	31
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	32
Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide s 95	33
Mo sáhhtá dáiinna osiin bargat skuvllas? S 84-95	33
Kártaoahppa	36
Maid dadjá ML06S?	36
Duogášdieđut oahpaheaddjái	36
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	39
Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide s 121	40
Mo sáhhtá dáiinna osiin bargat skuvllas? S 82-107	41
Norgga fylkkat	43
Maid dadjá ML06S?	43
Duogášdieđut oahpaheaddjái	43
Fágarelevánta doahpagat ohppiide.....	61
Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide	64
Heivvolaš liŋkkat:.....	65
Mo sáhhtá dáiinna osiin bargat skuvllas? (s 108-153)	65
Kopijjaoriginálat.....	66

Servodatfága ulbmil

Demokráhtalaš servodagas leat árvvut nugo mielváikkuheapmi ja ovttadássásašvuhta dehálaš prinsihpat. Servodatfágain barggadettiin lea guovddázis áddet ja doarjut vuodđoolmmošvuogiatvuodaid, demokráhtalaš árvvuid ja dásseárvvu. Fága galgá movttiidahttit aktiivvalaš servodatmiellahttovuhtii ja demokráhtalaš oassálastimii ja addit vásáhusaid dain.

Olbmot leat báidnon dan kultuvrras mas leat bajásšaddan, ja dát váikkuha miellaguottuide, máhttui ja daguide. Persovnnalaš eallima ja servodateallima oktavuoda čiekŋalat áddejupmi sáhttá váikkuhit dasa ahte oaidná servodathámiid ja eallinvugiid girjáivuoda. Servodatfágas lea dásseárvvu ja ovttadássásašvuoda áddejupmi dehálaš. Dasa gullá máhttu kultuvrra birra Sámis ja sámiid dili birra eamiálbmogin. Máhttu eará eamiálbmogiid ja minoritehtaid birra máilmmis lea maddái dehálaš.

Olmmožin mii gullat historjjálaš oktavuhtii, ja olu historjjálaš dáhpáhusat leat váikkuhan servodatovdáneapmái. Servodatfágas galget oahppit oahppat kultuvrralaš girjáivuoda birra máilmmis ovdal ja dálááiggis, ja oahppat reflekeret árbevirolaš ja ođđaáigásaš áššiid birra. Fága galgá boktit sáhkkiivuoda árbedieđu ektui. Fágii gullá máhttu buotsámevuoda birra, namalassii sámi kultuvra miehtá Sámi. Fága galgá váikkuhit ohppiid diđolaš identitehtahuksemii ja májggakultuvrralaš gelbbolašvuhtii, nannet sámi ohppiid identitehta ja duddjot oadjebas gullevašvuoda iežas servodahkii ja kultuvrii.

Jurddašeaddji ja doaibmi indiviidan ja searvevuhtan sáhttet olbmot leat mielde hábmemin iežaset, ja sihke váikkuhit iežaset birrasii ja ieža váikkuhuvvot das. Morálalaš indiviidan lea olbmos ovddasvástádus iežas daguide, maddái daguide maid earát leat álggahan. Servodatfága bokte ovdánahttet oahppit diđolašvuoda das mo sii sáhttet váikkuhit báikkálaš ja globála searvevuhtii ja iežaset eallindilálašvuhtii.

Servodat- ja politihkkamáhtus lea iešalddis árvu ja lea seammás demokráhtalaš searvama eaktun. Máhttu Norgga, Sámi ja riikkaidgaskasaš servodaga politihkalaš vuogádagaid birra addá dihtomielalašvuoda das ahte politihka báidnet ovttasbargu, riiddut, váikkuhusat ja iešguđetlágan fámuid geavaheapmi. Servodatfágas ožžot oahppit reaidduid analyseret ja

ságaškuššat historjjálaš ja áigeovuodilis servodatáššiid, identifiseret ja digaštallat iešguđet fápmoovuođaid ja analyseret eamiálbmogiid ja minoritehtaid diliid ja vuoigatvuođaid.

Olahan dihtii guoddevaš ovdáneapmi, de lea dehálaš áddet luonddu ja olbmoráhkadan birrasiid oktavuođa. Servodatfága galgá arvosmahttit ohppiid oaidnit buvttadeami ja geavaheami gaskavuođaid ja mo resursageavaheapmi ja eallinvuohki váikkuhit lundui, dálkkádahkii ja guoddevaš ovdáneapmái. Bargguid bokte fágas galget oahppit álkit áddet teknologiiija ja fitnodeami mávssolašvuođa ja hástalusaid mat leat čadnon dasa, ja sii ovdánahttet máhtu bargoeallima ja globála, nationála ja persovnnalaš ekonomiiija birra.

Servodatfága lea juhkkovuvvon iešguđet válđoosiide mat duddjojit ollislašvuođa. Fága galgá ovddidit dáiddu digaštallat, resonneret ja čoavdit váttisvuođaid servodagas váikkuhettiin miela ja dáidduid háhkat máhtu servodagaid ja kultuvrraid birra. Go ohppiin lea máhttu iežaset servodaga birra, de sii šaddet diehtoáŋgirin ja imaštallin ja movttiidahttojuvvojit smiehttami ja hutkanbargui. Nu sáhtta ovttaskas olmmoš ieš áddet iežas ja earáid buorebut, hálddašit máilmmi gos mii eallit ja váikkuhit dasa, ja movttiidahttit ođđa áddejupmái ja eallinagi ohppui.

Udir.no: Sámi oahppoplána servodatfága ulbmil. 2013.

Mii dáppe... oahppogirjeráidu

Mii dáppe... lea oahppogirjeráidu jurddašuvvon mánáidskuvlla bajit dássái. Das leat golbma girjji, okta juohke ceahkkái mat ovttas gokčet sámi fágaplána servodatfága osiid: Servodatmáhttu ja geografiiija.

Girjjit leat huksejuvvon nu ahte vuosttaš oassi lea servodatmáhttu ja nubbi oassi lea geografiiija. Juohke oasis leat gaskkal 3 ja 6 kapihttala, dahje oasis mat buot álggahuvvojit oahppoulbmiliin. Juohke ceahkkái lea vuodđogirji. Golbma vuodđogirjji gokčet olles servodatmáhttu ja geografiiija oasis.

Teakstabihtáin leat bajilčállagat/gažaldagat mat muitalit teavstta válđosisdoalu. Čála lea stuorát go dábálaš girjjiin ja linnjaid gaska lea maid stuorát. Govat dorjot fágateavstta ja muhtimin doibmet vel lassidiehtun. Cealkagat leat oanehaččat. Juohke oasis loahpas lea čoahkkáigeassu dahje fáktastobe mii oanehaččat muitala oasis válđosisdoalu, ja fágateavstta

álmmi fágaplána mielde. Muhtin sajiide leat lasihan heivvolaš sámi sátnevádjasii tekstii. Bargobihtát leat hábmejuvvon nu ahte galgá leat álki heivehit oahpahusa. Datte dat gokčá visot fágaplána máhttoulbmiliid. Muhtin osiin leat mitalusat, dialogat dahje jearahallamat. Dát leat fágarelevánta mitalusat.

Differensieren lea vuhtii váldon bargobihtáid bokte. Muhtin bargobihtát leat hábmejuvvon nu ahte oahppi sáhtta vástádusa álkit gávdnat teavsttas. Eará bargobihtáin fas ferte árvoštallat, digaštallat, smiehttat ja ohcat dieđuid eará gálduin. Muhtin bargobihtát leat dutkan-hámis. Dalle galget oahppit dutkat dahje iskat lagašservodagas juoga ja das ovddastit vástádusa, bohtosa dahje konklušuvnna.

Mii dáppe 1 Oahpaheaddjibagadus

Mii dáppe 1 oahpaheaddjibagadus orru neahtas go dalle lea dan álki divustit ja rievdadit dađe mielde mo servodat rievdá, lágat rivdet, ođđa ráđđehusat ja lassi jurdagat ja evttohusat šaddet. Dieđusge oahpaheaddji sáhtta rávvaga čálihit ja bidjat perbmii. Oahpaheaddjibagadus galgá doaibmat láidehussan, reaidun ja veahkin oahpaheaddji oahpahussii.

Servodatfágaoahpaheaddji bajimus prinsihppa berre leat ahte sus lea fágalaš máhttu. Dat mearkaša earret eará ahte son álo galgá beroštit, leat sáhkki, ozadeaddji ja diđolaš áššiin mat dáhpáhuvvat servodagas, ja mat leat áigequovdilát. Dát guoská buot servodatdásiide. Oahpahus berre láchot kaleandarprinsihpa ja skuvlla jahkejuvlla mielde. Dat mearkaša ahte son čalmmustahtta áigequovdilis áššiid dalle go dáhpáhuvvat. Dasa lassin galget sus leat attáldagat ja máhtu das mo jođihit oahpahusa nu ahte oahppit ohppet eavttuideaset mielde.

Oahpaheaddjibagadusas leat juohke oahppogirjeoassái čuovvovaš dieđut/bagadusat:

- **Maid dadjá ML06S?** -čájeha guđe máhttoulbmiliid servodatfágaplánas dát oassi gokčá.
- **Duogášdieđut oahpaheaddjái.** Dás sáhtta oahpaheaddji lohkat redigerejuvvon fágarelevánta dieđuid dan fáttá birra maid galgá gaskkustit ohppiide. Dáppe sáhttet leat maid liŋkkat eará čállosiidda ja artihkkaliidda mat sáhttet leat ávkin ja leat relevánta dán oassái.

- **Fágarelevánta doahpagat ohppiide.** Buot oahpaheddjiin lea ovddasvástádus geahččat bearrái ahte oahppit ovddidit sátneriggodaga ja fágarelevánta doahpágiid maid dárbbasit go galget ovdandivvut iežaset máhtu sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Mii leat čuoldán fágarelevánta doahpágiid maid oahppit galget dovdat ja máhttit juohke oasis. Fágarelevánta doaba listtut leat guhkit. Oahpaheaddji sáhtta dáid gaskkas ieš válljet doahpágiid mat su ohppiid dássái heivejit. Muhtin oahppit soitet dovdat eanaš doahpágiid ja eará fas fertejit ollu doahpágiidda oažžut lagabui čilgehusa. **Fágarelevánta doahpágiiguin** sáhtta bargat mánngga lánhkai. Sátnekárta lea okta vuohki. Nubbi vuohki lea ahte oahppit galget heivehit sáni ja čilgehusa oktii, nu ollu doahpágiin go nagodit, ja de ovttas oahpaheaddjin čielggadit daid maid eai máhte. Dalle leat doahpagat sajis ovdal go lohkahtet fágateavstta. Mii leat bardán doahpágiid skoviid sisa, vai daid álkit sáhtta čuohpadit/juohkit.
- **Bargobihtáide vástádusat ja kommentárat.** Oahppigirjjis leat golbma iešguđetlágan bargobihtát. Ohcci leat bargobihtát maidda oahppi gávdná čielga vástádusa teavsttas. Muhtin sajiin leat čujuhan guđe siidduin dahje osiin son gávdná vástádusa. Dahkki leat bargobihtát main oahppit šaddet bargat eambo teavsttain. Sáhttet leat párrabarggut ja joavkobarggut. Dutki leat bargobihtát main oahppit šaddet dutkat eará gálduid gávdnat eambo dieđuid, ja dávjá maiddái linjjáid gaska lohkat ja ieža árvoštallat ja geavahit iežaset vásihusaid ja máhtu.

Dás leat vástidan buot gažaldagaid ja kommenteren bargobihtáid maid lea lunddolaš kommenteret, mat leat oahppogirjjis. Dás gávdnajit maiddái tipsat ja jurdagat lassi doaimmaide ja lohkosidda, filmmaide, musihkkii ja girjiide mat leat heivvolaččat. Mii leat dahkan **skovi** mii čájeha makkár máhttoulbmiliid ja vuodđogálggaid bargobihtát gokčet.
- **Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas?** Dás leat evttohan vugiid mo oahpaheaddji sáhtta čađahit fáttá iežas ceahkis. Dás leat geavahan **oahpanstrategiijaid** vuodđun plánemis ja evttohusaide. Datte mii deattuhit ahte dát dušše leat evttohusat. Oahpaheaddji galgá árvoštallat mo su ceahkis heive bargat, ja dat ferte de leat vuodđun su plánemii ja čađaheapmái.
- **Kopiijaoriginálat.** Juohke oassái leat hábmen lassi bargobihtáid ohppiide. Daid sáhtta oahpaheaddji čálihit ja juohkit ohppiide.

- **Jahkeplánaevttohus.** Mii leat hábmen gárvvves jahkeplánaevttohusaid. Daid sáhttet oahpaheaddjit ja skuvllat geavahit nu mo lea, dahje heivehit iežaset áigodatplánaide ja jahkejuvlíi. Mii deattuhit ahte dát leat dušše evttohusat.
- **Govat.** Govat sáhttet doaibmat ođđa fáttá álggaheapmin dahje loahpaheapmin. Mii leat čohkken ja almmuhan nehtti fágarelevánta govaid juohke oassái.
- **Neahttabargobihtát.** Neahttabargobihtát orrut lágádusa neahttasiidduin digitála oahpponeavvuid vuolde. Mii leat ráhkadan neahttabargobihtáid juohke oassái. Daidda ii dárbbáš beassansáni.
- **Bláđengirji.** Mii leat bidjan bláđengirji pdf hámis nehtti. Bláđengirji lea vuogas go oahpahus lea távvalis ja go oahpaheaddji áigu modelleret lohkanstrategijaid.

ČállidLágádus sávvá buot oahpaheddjiide lihku dehálaš bargguin!

Mii dáppe...1 Servodatmáhttu ja geografija 1 5.-7. ceahkkái

Bagadusat osiid mielde

Servodatmáhttu-oassi

Servodatmáhttu lea máhttu dan servodagas mas mii eallit ja doaibmat. Oassi álgá divttain maid muhtin amerihká eamiálbmogii gullelaš olmmoš lea cealkán *“Ahte olbmot galget veahkehit ja beroštit guđet guimmiin.”* Dat leage servodaga deháleamos doaibma. Olbmot ellet ovttas go sii dárbbášit guđet guoimmi sihke bargguid čoavdit ja eallima návddašeapmái. Mii leat buot eanemus lihkolaččat go mii beassat vásihit eallindáhpáhusaid earáiguin ovttas, ja go mii beassat dovdat ahte mii leat ávkin ja veahkkin earáide.

Servodatmáhttu lea maddái máhttit čielggadit ja rátkit iešguđet servodatdásiid ja árvoštallat man láhkai servodat lea huksejuvvon ja mo dat doaibmá. Dán oasis dovddiidit oahppit daid iešguđet servodagaide ja min rollaide dain, ja makkár vuordámušat servodagas leat min rollaide.

Mii lea servodat? Ohppiidgirji s 9-15

Maid dadjá ML06S?

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- selvehit mii servodat lea, ja reflekteret manne olbmot servet oktii servodahkan
- čállit servodatfágalaš teavstta geavahettiin relevánta fágadoahpapiid ja mánga gáldu

Duogášdieđut

Servodat sátni lea juoga abstrákta ja váttis sátni ollu mánáide čilget. Mii duođaid lea servodat? Sáhttibehtet ságastit ja jurddašit ja geahččalit čilget mii din mielas lea servodat. Oahppit galget oažžut máhtu ja fáhta dan birra mii servodat lea. Sii galget, go dán oasi leat

čadahan, máhttit čilget ja áddet mii servodat lea. Dasto galget máhttit namuhit muhtin iešguđetlágan servodagaid ja mo servodagat šaddet.

Mii leat buohkat oassálastit servodagas, muhto eat álo smiehta dan birra mii dat lea. Servodat huksejuvvo olbmuiguin geat ellet ovttas ja čuvvot seammá njuolggadusaid ja lágaid. Visot dat mii lea oktasaš doaibmá dego liibma ja dahká ahte servodat doaibmá. Eatnašat mis čuovvut seammá eallindábiid. Mii lihkat idđedis, manat skuvlii/mánáidgárdái, málistit, geahččat TV, ságastit. Suohtastallat ja dahkat doaimmaid maid mii liikot ja ovtastallat olbmuiguin geaid mii ráhkistit. Servodat rievdá oppa áigge. Dat mii ovdal dahje dolin lei dábálaš, ii soaitte dál šat nu dehálaš dahje dárbbalaš. Muhtin servodagain lea gákti dahje luohiti dehálaš. Dat lea fas eará servodagaide áibbas amas. Dađis go mii stuorrut, de mii oahppat servodagas eallit ja doaibmat dan mielde mii mis vurdo. Mii šaddat oassin servodagas/ sosialiserejuvvo. Mánjga dáfus mii leat seammaláganat ja bargat seammá áššiid, muhto eará dáfus fas sierraláganat ja bargat sierra áššiid. Buorre servodat šaddá go mii sáhttit digaštallat ja duostat dadjat maid mii oaivvildit. Dalle sáhttit buoridit servodaga dan mielde mo olbmot háliidit ja dáhttot ahte sin servodat galgá leat. Mii geat lohkat dán ja bargat sámi skuvllas, lea beroštupmi ovddidit sámegeiela ja sámi kultuvrra ja sámi servodaga. Min áigumuš ja beroštupmi lea ovddidit sámegeiela ja sámi servodaga. Mis leat muhtin oktasaš áigumušat ja ulbmilat ja oktasaš jurdagat dasa mii buorre servodat lea. Muhtimat leat ovdal min politihkalaččat ráhčan ja gáibidan sámegeielat oahppogirjjiid ja sámi skuvllaid gos hállo sámegeiella ja gos oahppit ohppet sámegeiela ja sámi árbevirolaš máhtu ja jurddašeami. Eamiálbmogat. Sáhttit dovdat gullelašvuoda mánjga servodagaide. Omd spábbačiekčanjovkui, olmмоščerdii, omd (sámiide), muhtin neahttaservodahkii, skuvlii, bearrašii, ja ollu eará. Sii ássat, ellet ja doibmet ovttas muhtin guovllus ja áiggi. Das leat olbmot oasálastit, dábálaččat eambo go golmmas dahje njealjis. Olbmot servet oktii servodahkan danne go olmмоš lea sosiála indiviida mii ii birge okto. Sii servet oktii čoavdit barggaid mai olmмоš ii nagot okto. Suohtastallan, hervvoštallan ja ovtastallan lea oassi das ahte gáimmadit ja servvoštallat. Servodat-sánis vulget sámegeielas ollu sánit (searvi, servvoštallat, searvat, searvevuhta) mat govvidit oktasašvuoda ja oktasaš berostumit ja áigumušat mat

Muhtin servodagat nohket dahje eai ovdán šat. Sivat dasa leat ahte eai riegát mánát, dahje servodaga miellahtut eai sosialiserejuvvo servodaga njuolggadusaide ja árvvuide, ja čuovu

daid. Dán birra leamaš maŋimuš áigge sámi mediain sáhka. Nuorra olbmot sierranas sivaidda geažil fárrerit eret sámi servodagain. Dát goarida sámi servodaga dan dáfus ahte giellaressurssat jávket, ja mánát eai šat sosialiserejuvvo sámi servodahkii ja dan árvvuid mielde.

<http://www.nrk.no/sapmi/fracflytting-truer-samisk-sprak-1.11860257>

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Servodat	Olmmošjoavku mii ássá dihto guovllus ja main leat muhtin oktasašvuodát mat čatnet sin oktii
Servodatmáhttu	Máhttu dan servodagas gos mii eallit
Beroštit	Čájehit ahte berošta mo nuppis manná, ja veahkehit jos dárbu
Árvvolaš	Lea árvu,
Ovddasvástádus	Dahkat dan mii vurdo dus, dahkat buori fas dan maid lea verrošan
Bearaš	Olbmot geat du bajásgesset ja beroštit dus
Bearašlahttu	Olbmot geat du ruovttus ássat
Sohka	Olbmot geat leat du fuolkkit ja dihtet gosa sohki don gulat
Lagašservodat	Báiki gos don šattat bajás, stoagat ja ovtastalat skihpáriiguin
Stuorraservodat	Norga ja Sápmi
Máilmmiservodat	Máilmmi álbmogat ja riikkat
Neahttaservodat	Servodagat mat doibmet internehtas
IT	Information-Technology, Diehto-Teknologiija
Internehttafierpmádat	Fierpmádat mas leat oktavuodát nu ahte ollugat sáhttet gulahallat
Servodatrievdan	Servodat rievdá
Olmmošjoavku	Olbmot leat čoahkkanan joavkun
Oktasašvuhta	Seammá dábit, giella, guovlu, doaimmat, historjá
Ásaiduvvat	Ássat ovttá báikái dahje riikii
Gullelašvuhta	Dovdat ahte gullá servodahkii

Miellahttu	Oasálasti servodagas
Oadjebasvuohta	Dovdat ahte lea oadjebas, sihkkarvuođadovdu, ii dárbbáš ballat
Buorrevuohta	Buorre dovdu

Bargobihtáide (s 15) vástádusat ja kommentárat

Ohcci

1. Servodat lea olmmošjoavku mii ássá ovttas seammá guovllus ja sis lea oktiigullelašvuođadovdu.
2. Servodagat šadde go olbmot álge ovttas bargat čoavdit stuorra bargguid nu go bivdit stuorra meahcce- ja mearraelliid.
3. Bearaš, sohka, lágašservodat, stuorraservodat, máilmmiservodat, neahttaservodat.

Dahkki

1. Áigumuš dáinna bargobihtáin lea movttiidit ohppiid čállit mitalusa. Oahppit sáhttet ovttas, joavkkus plánet. Oahppit sáhttet geavahit **čállinskovi** mii gávdno lágádusa neahttasiidduin.
2. Dása ferte oahpaheaddji čohkket áviissaid muhtin áigge, vai leat doarvái áviissat buohkaide.
3. Bálddastahttindiagramma

Dutki

1. Gáldu mii sáhtta leat ávkin: Sápmi ja máilbmi historjá 2, s 15-42.
2. Heivvolaš girjjit: *Barna i Tibet*. Bokklubbens Barn. *Yakub*. Mathisen. Reise og kultur. 2013. *Trash*. Mulligan. Aschehoug. 2011. *Máret Inngá duoddaris*. Girjerádjosis fidne máidnasiid iešguđet guovlluin máilmmis.

Mo sáhtta dáinna osiin bargat skuvllas? (s 7-15)

Ovdalohkan-oassi:

Oahppit sáhttet geahčadit govaid ja bajilčállagiid s 9-15. Muhtin oahppit soitet johtilit logastit dahje teavsttas ohcat daid sániid ja doahpagiid mat leat vástádussan dahje mat čielggadit bajilčállagiid. Ságastit ja digaštallat ja jurddašallat ja árvoštallat mii servodat lea. Ságastit ovtta smávit joavkkuin ja olles ceahkis. Oahpaheaddji dahká jurddakárta távvalii das maid oahppit evttohit ja sin jurdagiid. Dákkár digaštallan ja jurddašeapmi veahkeha ohppiid cahkkanit ja reflekteeret fáttá birra OVDAL go oahpahus ja bargu álgá. Dát lea sidjiide ávkin go galget fáttá birra lohkat ja bargat.

Lea maid dehálaš čielggadit: Maid galgga mun oahppat? Mo galgga dan oahppat? Mo mun buoremusat oahpan? Ádden go mun buoremusat go gii nu čilge, vai lea go buoremus jaskat čohkkát ja lohkat?

Oahpaheaddji sáhtta juohkit fágarelevánta doahpagiid ja čilgehusaid ohppiide. Daid sii galget árvoštallat ja goallostit oktii nu ahte šaddá riehta.

Lohkan-oassi:

Buot oahppit galget hárrjánit lohkat fágateavsttaid. Oahppat lohkat, ovddidit lohkanáddejumi/lohkanipmárdus ja čállit lea vuodđoskuvlla bajimus mantra/ulbmil. Muhtin oahppit dárbbasit veahki ja hárrjáneami lohkat fágateavsttaid. **Skovit** ja **reaiddut** leat vuohkkasat go galget rátkit dieđuid ja čielggadit teavstta nu ahte lea čielggas maid teaksta mitala. Son galgá maid hárrjánit lohkat sihke teavstta ja govaid ja bajilčállagiid. Oahppit sáhttet **loga-ja-cealkke** vuogi mielde bargat.

Loahpas sáhttet sárgut/čállit **friddja-kárta** dan birra maid leat lohkan.

Oahppi sáhtta válljet iešguđetlágan **reaidduid** dasa ahte čorget ja rátkit dieđuid.

Čállin-oassi:

Čállima bokte oahppi bággejuvvo smiehttat ja árvoštallat fágateavstta. Čállin-oasis galgá oahppi čiekŋalabbot bargat fágasisdoaluin. Dán lánkai dat bisána buorebut ja oahppi galgá hárrjánit iežas sániiguin mitalit dan maid máhtta ja diehta. Jos máhtta iežas sániiguin

muitalit de son lea oahppan. Muhtin oahppit eai soaitte nagodit reflekteeret ja máhttit iežaset sániiguin muitalit ja čilget mii servodat lea dahje mo dat šadde. Sii fertejit badjeloavve oahppat girjji dahje oahpaheaddji čilgehusa. Sihke njálmmálaš ja čálalaš geardduheapmi lea buoremus ja eanemus geavahuvvon pedagogalaš prinsihppa. Čállinoassái sáhttet oahppit doarjagiin geavahit iešguđetlágan **reaidduid** ja **čállinskoviid**. Oahpaheaddji galgá bidjat áiggi dasa ahte modelleret ohppiide mo sii galget geavahit dáid reaidduid, jos sii eai leat daidda hárvánan ovddežis.

Bargan-oassi:

Oahppit sáhttet ovdamearkka dihte lego-birccuiguin dahje plastelina-olbmuiguin ja guorus mielkepáhkaiguin hukset iešguđetlágan servodagaid ja/dahje siidaeallima čájáhussan ja stoahkanávnnašin.

Bargat Dutki 1.

Bargat kopiijaoriginálaiguin ja lassi bargobihtáiguin.

Dramatiseret iešguđetlágan servodagaid. (bearaš, sohka, skuvla, spábbačiekčanjoavku, ceahkki, oahpaheddjiidlatnja, nuoraidjoavku, boarrásiidsiidda)

Minecraft ja Sims leat vuogas dihtorspealut dán oktavuodas. Dain sáhttá iešguđetlágan servodagaid hukset ja speallat.

Loahppa-oassi:

Geardduheapmi **govaid** bokte. Geardduhit ceahkis dahje smávit joavkkuin: Mii lea servodat? Mo šadde servodagat? Manne olbmot háliidit eallit ovttas servodagain? Oahppit galget máhttit daid čilget iežaset dahje “girjji” sániiguin.

Girjjit ja filmmat mat ovddastit iešguđetlágan servodagaid: Vindelhorn. Almhjell. Lydbokforlaget. 2013. Alice i Eventyrland. Aschehoug. 2014. Anna. Gaarder. Aschehoug. 2014. Filmmat: Drageløperen. Slumdog millionaire.

Kopiijaoriginálat

Kopiijaoriginálaid gávnnaat dáppe: www.calliidlagadus.org/sf/miidappe1

Servodaga rollat s 16– 31

Maid dadjá ML06S?

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit...

- válddahit rollaid iežas árgabeaivvis ja guorahallat ja digaštallat makkár vuordámušat daidda rollaide čatnasit
- čađahit ja ovdandivvut iskkademiid mat gáibidit lohkama ja rehkenastima geavahettiin dieđuid tabeallain ja diagrámmain

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Bearaš lea olmmošjoavku mii lea čadnojuvvon oktii dan dáfus ahte leat šiehtadan eallit ovttas ja ožžon mánáid. Sii leat ožžon biologalaš mánáid dahje leat adopteren mánáid. Bearaš lea oassi stuorát sogas.

Dán oasis lea sáhka sosialiseremis. Álggus mii sosialiserejuvvot bearraša, fulkkiid ja soga bokte. Sii váikkuhit garrasit min jurddašeapmái. Mii heivehat iežamet láhttenvugiid dan mielde maid sii vurdet. Mii diehtit mii mis vurdo jos muhtin dearvva, mii oahppat mat min geatnegasvuodát leat ja mat min vuoigatvuodát leat. Sosialiseren dáhpáhuvá go mii ovtastallat earáiguin ja min miella váikkuhuvvo, dáhttut go dan vuoi eat. Bearaš, fuolkkit, sohka, skihpárat ja lagašservodat váikkuha midjiide. Maiddái media ja almmolaš eiseválddit váikkuhit dasa mo mii čájehat ja “speallat” iežamet rolla servodagas.

Bearraša rolla servodagas lea dadis láivun. Bearrašat leat unnon ja ollu bearrašiin eai leat oktasaš doaimmat ja buvttadeapmi. Nuorra váhnemat fárrejit guhkás eret sogas ja áhkuin ja ádjáin. Almmolaš institušuvnnat nugo skuvla ja mánáidgárdi leat váldán dahje ožžon badjelasas ovddasmoraš ja bajásgeassinrolla. Mánná ferte árrat jo heivehit iežas daid vuordámušaide maid eará olbmot go lágaš olbmot/bearašlahtut vurdet. Maiddái ferte gávdnat iežas saji eará mánáid ektui. Datte ollu bearrašat geat ellet vuodđoealáhusain barget ain ovttas ja buvttadit ovttas muhtin buktaga. Mánát geat šaddet bajás vuodđoealáhusain ožžot iešguđet rollaid jo árrat. Daid rollaide leat alla vuordámušat

(eavttuid mielde) vai ealáhus ovdána ja doaibmá. Dat lea doaibma maid buohkat ovtta áimmahuššet buorin buohkaide, ja das lea muhtin buvttá.

Muhtin servodatrollaide leat servodagas vuordámušat maid mii ferte geahččalit rasttildit dahje vuosttildit vuoi servodat ovdána. Nieiddaid ja bártneid/gánddaid- ja čearddalaš rollat leat rollat masa mii riegeidit. Lea dehálaš ahte skuvla, oahpaheaddjit ja lagašservodat movttiida gánddaid ja nieiddaid válljet barggaid ja doaimmaid mat rasttildit servodaga vuordámušaid das maid nieiddat ja gánddat galget bargat. Ollu dan maid nieiddat bargat, sáhttet maiddái gánddat bargat ja ollu daid bargguin maid eanaš gánddat bargat, sáhttet nieiddat bargat. Datte lea dehálaš seammás muittuhit ahte buot barggut ja doaimmat leat seammá árvosaččat servodagas. Dutkan čájeha ahte maŋimuš áiggiid leat albmát váldán stuorát ovddasvástádusa ruovttubargguin ja eambbosat váldet áhčiluomu eambbo go dan mii lea bákkolaš. Dát lea buorre buot mánáide geat šaddet bajás otna. Sii ožžot lágat oktavuodá guktui váhnemiidda, ja váhnemat beroštit ruovttudilis ja mánáid servodatovdáneamis eambbo go ovdal.

Rollaid maid mii ieža válljet servodagas leat dego šiehtadusat maid mii dahkat servodagain. Go mun šadden oahpaheaddji, de mun ovtta lánka dahken servodagain šiehtadusa. Servodat dohkkehii mu oahpaheaddjin. Mu oahpaheaddji-rollii leat vuordámušat sihke rektoris, eará oahpaheddjiin, váhnemiin ja ohppiin. Datte leat mus ollu eará rollat servodagas. Mun lean eadni, eamit, skihpár, čáli ja ollu eará vel.

Mis leat buohkain iešguđetlágan rollat servodagas. Daidda leat čatnon vuordámušat maid earát servodagas vurdet ahte mii ollašuhittit dohkálaččat vai servodat doaibmá ja šaddá buorre buohkaide.

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Servodat	Olmmošlaš oktasašvuohta mii bistá guhkká
Servodatrolla	Doaibma maid olmmoš galgá servodagas gokčat
Sohkabealli	Nieida dahje bárdni/gánda
Vuordámuš	Juoidá maid mii vuordit nuppi olbmos dahje rollas
Bearašlahttu	Olbmot geat du ruovttus ássat
Bearašrollat	Doaibma mii lea bearrašis
Sohka	Du fuolkkit
Luondduealáhus	Bargu dahje doaibma maid mii bargat luondduávdnasiin, omd guliin, bohccui, muorain
Ovddasvástádus	Dahkat dan mii vurdo dus, dahkat buori fas dan maid lea verrošan
Ruovttudoallu	Doallat ruovttu čorgadin, buhtisin, čoahkkisin,
Rávisolmmoš	Ollesolmmoš, olmmoš gii lea rávis
Dohkálaš	Buorre
Ovttasráđiid	Ovttas mearridit
Návccat	Maid bihtá bargat
Illásteapmi	Doaruhit, huškut
Ovddasmoraš	Beroštit, veahkehit, áimmahuššat,
Čatnat	Oktii goallostit
Hukset	Ráhkadit, duddjot
Báiki/báikegoddi	Lagašservodat
Lagašservodat	Báiki gos don ásat
Friddjaáigi	Áigi maid don sáhtát ieš mearridit maid barggat
Searvi	Oktasašvuohta mas lea muhtin oktasaš beroštumit, eavttut, dahje áigumušat
Fálaldat	Juoidá masa sáhtta searvat jos háliida
Eaktodáhtolaš	li leat bákkolaš

Bargobihtáide vástádusat ja kommentárat

Ohcci

1. Rollat leat olbmuid doaimmat servodagas.
2. Sohka beallerolla ja čearddalaš rolla
3. Oahppi, skihpár
4. Barggu,
5. Ruoktu bearaš ja sohka
6. Doppe oahppat buot maid mii dárbbasit dasa ahte birget servodagas
7. Eatnit, áhčit, vielljat, oappát, vilbealit, neabit, muoštát jna
8. ...ahte sii veahkehit ja oasálastet ruovttudoalus ja ealáhusas nu fargga go nákkejit
9. Dat lea báiki dahje báikegoddi gos don ja du beara orru beaivválaččat
10. Sii geaiguin mii deaivvadit ja oasálastit dávjá barggu, skuvlla j friddjaáiggis
11. Lagašservodagas leat njuolggadusat maid buohkat dovdet. Dearvvahit, veahkehit

Dahkki

1. Sáhttibehtet bovdet muhtin luondduealáhusbargiid iešguđet agis, din ceahkkái. Sii sáhttet mitalit maid sii barget, ja makkár váikkuhus lea das jos son ii deavdde iežas rolla.
2. Manná, oahppi, skihpár, vielja/oabbá, muoštál, spábbačiekči, duojár, neavttár,

Dutki

1. Dás sáhtta ovdagihtii váldit oktavuodda dearvvašvuodaguovddážiin ja šiehtadit man láhkai skuvlaoahppit sáhttet guorahallat dákkár doaimmaid lagašservodagas.
2. Dás sáhttet oahppit jearahit olbmuid servodagas
3. Dás lea sáhka das ahte iežat rollas leat positiivvalaš, buorremielalaš ja gáimmálaš. Dát váikkuha positiivvalaččat olles lagašservodahkii. Oahppit vissásit vásihit ollu buriid ja somás vásihusaid dán iskan-vahku mielde. Ságastehpet dan birra, ja dan birra mo dat váikkuhii dutnje ja mo don jáhkát du positiivva láhttenvuohki ja buorre miella váikkuhii earáide.

Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas? S 17-31

Ovdalohkan-oassi

Oahpaheaddji sáhtta gárvvisin ráhkadit/hábmet pláhkáha, dahje čálihit s 17 ja bidjat dan seaidná. Ságastehket de ceahkis dan birra maid mii áigut dán oasis oahppat. Oahppit sáhttet de juohkásit joavkkuide 3-4 juohke joavkkus. Dasto sáhttet dahkat/ságastit/noteret ságadettiin dahkki 2, s 31. Loahpas sáhttibehtet olles ceahkis hállat/hupmat dan birra maid joavkkut leat gávnahan. Dás oahpaheaddji sáhtta fuomášit geat áddejit rolla-sáni sisdoalu ja mo earát leat čoavdán/ádden dan.

Lohkan-oassi

Oahpaheaddji sáhtta modelleret s 18 ohppiide. Dalle son smartboardas rahpá s 18. Dasto son lohka bajilčállaga ja čilge ohppiide ahte dát teaksta muitala mat servodaga rollat leat. Muitet govaid geavahit maiddái diehtogáldun ja “teakstan”. Oahpaheaddji ja oahppit lohket teavstta ovtta ja merkejit dahje bidjet sárga sáni vuollái mat leat rollat.

Dasto sáhttibehtet čorget sániid iešguđet vuollebajilčállagiidda. Oahppit sáhttet ieža evttohit mo vuohkkasepmosit rátkit ja čorget dieduid. Oahppi dainna láhkai oahppá aktiiva lohkanvuogi ja son muitá de buorebut man birra son lea lohkan.

Oahppit sáhttet motiin cealkagiin oanehaččat čilget mat servodaga rollat leat.

Dán láhkái sáhttibehtet joatkit buot teakstabihtáin dán oasis. Muhtin oahppit soitet fáhtet vuogi álkit ja eará fas dárbbášit mánja modellerema ovdal go ieža sáhttet čuovvut bargomálla. Dát lea oahppanstrategiija maid lea vuogas oahppat ja máhttit hálldašit go áigu lohkat ja muitit fágateavsttaid sisdoalu.

Bargan-oassi

Bargan-oassi lea dehálaš pedagogalaš prinsihppa. Bargan-oasis besset oahppit geavahit ja “suoskat” dan máhtu maid sii leat háhkan ságasteami, lohkama ja árvvoštallama bokte. Oahppi sáhttet ohcci-bargobihtáid bargat ruovttubargun. Muhtin oahppit eai soaitte dárbbášit bargat buot ohcci-bargobihtáid. Dahkki- ja Dutki-bargobihtát leat hábmejuvvon nu ahte oahppi galgá leat aktiiva servodagas. Dutki-bargobihtát maiddái movttiidit dutkat ja

árvoštallat makkár rollat din lagašbirrasis leat. Sáhttibehtet maid ságastit ahte manne leat eambo diet dahje dát rollat.

Loahppa-oassi

Loahppa-oasis heive guovllastit fas oahppoulbmiliidda, ja vástidit daid njálmmálaččat ja/dahje čálalaččat. Berre leat goit áibbas čielggas buohkaide dál mii servodatrolla lea, mii bearaš ja sohka lea, makkár rollat mis leat servodagas ja makkár vuordámušat daidda leat. Oahppit galget maid diehtit ja máhttit čilget mii lagašservodat lea.

Sáhttibehtet hutkat dáhpáhusa ja dahkat rollaspeallama iešguđet servodatrollain ja čájehit earáide.

Lágádusa neahttasiidduin leat govat mat sáhttet leat ávkin geardduheapmái ja ságasteapmái.

Heive guldalit ja lávlut rOlfFain ovttas: *Skihparaččat*, mii gávdno Ima Ipmašat CDas, dahje Spotifyas: Sámi Musihka čuojahanlisttus maid Lars Miguel Utsi lea čohkken.

Kopijjaoriginálat

Kopijjaoriginálaid gávnnat dáppe: www.calliidlagadus.org/sf/miidappe1

Stuorraservodat s 32-55

Maid dadjá ML06S?

- selvehit mii servodat lea, ja reflekteeret manne olbmot servet oktii servodahkan
- válddahit rollaid iežas árgabeaivvis ja guorahallat ja digaštallat makkár vuordámušat daidda rollaide čatnasit
- ovdandivvut áigequovdilis servodatriiddu ja ságaškuššat mo dan sáhtášii čoavdit
- sátnádit ovtta servodatfágalaš gažaldaga, evttohit vejolaš čilgehusaid ja čuvget gažaldaga iskkadeami bokte

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Stuorraservodat lea olles riika dahje olmmošgoddi mat ássat dihto geográfalaš guovllus. Dábálaččat mii smiehttat muhtin politihkalaččat ráddjejuvvon guovlu, omd Norga dahje Sápmi. Stuorraservodat galgá fuolahit lahtuide/oasseváldiide oahpahusa, suodjalusa, geainnuid ja eará gulahallanvejolašvuodaid, dearvvašvuodabálvalusaid ja doapparviečchaga. Dan galgá vai stuorraservodaga ássiin šaddá buorre dearvvašvuohta, oahppu ja gulahallanvejolašvuohta. Sii galget maid dovdat ahte sii leat suodjaluvvon. Daid birra čilgejuvvo ohppiidgeirjjiis.

Dán oasis deattuhit dan mii lea ohppiid lagamus ja eanemus relevánta ja áigequovdil, nammalassi skuvla. Dan oktavuodas maiddái deattuhit ohppiidrolla vuoigatvuodaid ja geatnegasvuodaid. Mii eallit oahpposervodagas, ja oahpaheddjiide ja oahppoásahusaide lea addon dat mandáhta ahte dat galgá fuolahit ohppiide buoremus oahpu fátmasteaddji oahpposearvevuodas gos lea sadi ovttasbargat, digaštallat ja ságastallat. Oahpposervodat ii galgga dušše lagašbirrasii ráhkkanahhtit ohppiid, muhto maiddái olles stuorraservodahkii.

Dát oassi čuvge čielgasit vuordámušaid ohppiidrollii. Ohppiidrollii ii gula dušše ahte boahit skuvlii, bargat dan maid galgá ja mannat ruoktut. Oahppirolla lea čájehit beroštumi, leat skihpár, čuovvut njuolggadusaid, váldit ovddasvástádusa, jna. Dat galgá leat čielggas ahte skuvlaservodat vuordá dán sis. Servodat datte vuordá ahte mii galgat váldit ovddasvástádusa ja čájehit beroštumi ja ovddasmorraša. Dan ferte oahppat seammá go eará maid ferte oahppat ja hárhjehallat. Rollaneaktimis sáhtá hárhjehallat mo bissehit givssideami, mo

veahkehit jos okta fáhkka buohccá ja gahččá dasa, jna. Ohppiide galgá čilget ja konkrehtalaččat čájehit maid mearkkaša váldit ovddasvástádusa. Dan sáhtta čájehit iešguđet rollaneaktimiid oktavuodas, ja beaivválaš skuvladilis.

Givssideapmi lea fáddá loahpas dán oasis. Oahppogirjjiis leat čielgasit čilgen mii givssideapmi lea, mo dat váikkuha ja mo dan bisseha. Dat lea danne vuoi das ii galgga leat eahpečielggasvuohhta. Ollu givssideaddjit vigget čiehkádit “kødden” sáni duohkai. “Mun dušše køddejin” lea dábálaš čilgehus. Lea dehálaš earuhit køddema ja givssideami. Jos son geasa kødden čuohcá, dovdá dan unohassan, de sáhtta defineret dan givssideapmin. Kødden lea køddejaddji ovddasvástádus. Givssideapmi lea stuorra váttisvuohhta servodagas, ja dan birra ii sáhte dušše oktii ságastit ja namuhit skuvllas. Dan ferte dárbbu mielde čađahit iešguđet láhkai ja ain muittuhit ja čuovvulit ohppiid dábiid beaivválaš. Oahppobiras ja buorre ceahkkejođiheapmi berrešii hábmejuvvot nu ahte dat iešalddis eastada givssideami ja dan leavvama, ja buohkat geat leat gullevaččat skuvlaservodahkii galget dovdat ovddasvástádusa ja leat mielde hábmemin buori skuvlabirrasa.

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Stuorraservodat	Norga ja sápmi
Miellahttu	Son gii ássá ja bargá Norggas ja Sámis
Dearvvašvuohhta	Dovdá ahte lea dearvvas sihke rumašlaččat ja mielalaččat
Suodjalus	Ásahus mii galgá várjalit riikka ássiid
Suddjet	Várjalit
Suodjaleaddji	Olmmoš gii várjala nuppi/álbmoga
Miellačájehheapmi	Čájehit makkár miella dahje oaivil lea
Lobihisvuohhta	Dahkat juoidá maid ii leat lohpi
Vuodđooahppu	Oahppu maid buohkat galget máhttit, omd lohkat, čállit ja rehkenastit
Doabbarat	Ruskkat ja bázahusat maid eat geavat šat
Doapparduvdni	Duvdni gosa ruskkat ja bázahusat čoahkkanit
Doapparbáiki	Báiki gos ruskkaduvdni lea ásahuvvon
Doapparhivvodat	Man ollu dahje uhcán bázahusat ja ruskkat leat
Doapparvieččahat	Biila mii viežžá bázahusaid maid mii leat bálkestan
Bálvalus	Juoidá maid mii oažžut go máksit dan ovddas,

	omd doapparvieččahaga
Divššodat	Báiki gos dikšut buhcciid dahje boarrásiid
Almmolaš dilálašvuodat	Makkár dilli mis lea gielddas/suohkanis
Ásahus	Báiki mii galgá leat ávkin servodahkii, Omd skuvla
Gulahallat	Ovttas ságastit
Luondduroassu	Roassu mii geavvá luonddus, omd eanadoarggástus dahje garra orkánat
Eastadit	Hehttet juoga geavvamis dahje šaddamis
Buollinčáskadanreaidu	Reaidu mainna čáskada buollima
Vašálaš	Olmmošjoavkkut dahje eiseválddit mat áiggošedje fallehit dahje soahat
Vearju	Juoidá mainna sáhtta suddjet iežas, dahje vahágahttit nuppi
Riikarádji	Rádji mii manná riikka birra
Eiseválddit	Sii geat mearridit riikkas dahje gielddas/suohkanis
Mánnggaoaivilvuolta	Mánnggalágan oaivila/meinnega olbmuid gaska
Biras	Servodat du birra
Čoavddus	Mearrádus
Givssideapmi	Diehtomielain illástit dahje láhttet fasttet nuppiin
vealahit	Addit nubbái buoret eavttuid go nubbái
Váikkuhit	Báidnit, mii geavvá jos...?
Iešsorbmen	Goddit iežas
Viessohoaiddár	Olmmoš gii divoda viesus feara maid, omd uksageavjjaid, ja molsu čuovgapearaid ja divvu áiddi
Diehtomiella	Iešdátus, diehtá maid son dahká

Bargobihtáide vástádušat ja kommentárat

Ohcci

1. Stuorraservodat lea olles riika dahje álbmot
2. Dearvvašvuoda, politiija (suodjalusa), buvdmaid, doapparvieččahaga, geainnuid, IT-gulahallan vejolašvuodaid, oahpu,

3. Bargá leavssuid/ruovttubargguid, láhtte čábbát eará ohppiiguin ja rávisolbmuiguin skuvllas, čuovvu skuvlla njuolggadusaid,
4. Go leat ollu olbmot čoahkis
5. Givssideapmi lea go muhtumat diehtomielain dávjá, dahje guhkes áigge badjel illástit, olgguštit dahje láhttejit fasttet nuppiiguin.
6. Bilidit sin eallima nu ahte eai sáhte doaibmat dahje bargat servodagas dábálaččat.
7. Diedihit, ságastit, šiehtadit, čuovvulit

Dahkki

1. Skuvla sáhtta bovdet iešguđetlágan servodatrollaid (bargiid) guossái. Sii sáhtášedje mitalit iežaset rollaid ja maid servodat vuordá sin rollain.
3. Eai buot oahppit leat roahkkat ja duostta mitalit iežaset oaiviliid olles ceahkkái. Lea dalle vuogas vuos unnit joavkkuide juohkit ja doppe besset ságastit ja ráhkkanit ovdal g galget olles ceahkkái ovdanbuktit iežaset evttohusaid. Oahpaheaddji sáhtta távvaliid čállit ohppiid evttohusaid.
4. Mánngaoaiviluohta lea dábálaš, muhto eai soaitte buot oahppit hárránan digaštallamii ja dohkkehit ahte leat mánnga oaivila dahje mánnggalágan čovdosa riidduide. Dego oahpaheaddji fertet muitit ahte muhtin oahppit leat hui lojála ja oahppásat ja dovdet dahje leat ovttaoaivilat dušše daid oaiviliidda mat ovddastuvvojit sin ruovttuin daid iešguđet servodatássiide. Datte oahppi galget hárránit gullat, árvoštallat ja dohkkehit iešguđet oainnuid ja oaiviliid

Mo sáhtta dainna osiin bargat skuvllas? S 32-55

Ovdalohkan-oassi

Oahpaheaddji sáhtta bajimussii távvalii bardit bajit-doahpágiid: suodjalus, dearvvašvuohta, oahpahuš, gulahallan. Dasto sáhtta vuolde čállit vuolit-doahpágiid: skuvla, kursa, TV, politiija, Ipad, buohccedivššár, geaidnu, bátnedoavttir, soalddáhat, ambulánsa, joatkkaskuvla, buvda/rámbuvra, dihtor, smarttelefon, Áviisa, dulka, šibitdoavttir, skuvlabusse, buollinčáskadeaddji, givssideami bissehit, girdi, doapparvieččahat. Muhtin vuolle-doahpagat soitet heivet mánnga bajit-doahpágiidda.

Dáid sáhtá maid ráhkadit smartboard-reaiduin, ja oahppit sáhttet ovttas ceahkis bardit, dahje okto jos sis leat Ipad:at. Čilget ahte dát leat bálvalusat maid buohkat leat gullan ja dovdet, muhto eat smiehta álo man dehálaččat dat leat min eallimis.

Lohkan-oassi

Buohkat ceahkis lohket ovttas s 34 ja 35. Ságastit dan birra ahte jos olmmoš fárra eará báikái Norggas, dahje Sámis, de son galgá liikká oažžut visot dáid bálvalusaid. Leat go muhtimat din ceahkis fárra? Mo dat lei?

S 36-45 Joavkkuide juohkit (4-5) ja juohke joavku vällje gii galgá makkár teakstabihtá lohkat ja čilget nubbái. Lohkki galgá geavahit muhtin **reaiddu** logadettiin. Dán son geavaha/atná vuodđun go galgá čilget earáide teakstabihtá birra maid son lea lohkan. Muhtimat soitet dárbbasit veahki ja modellerema dán bargui. Amas- ja fágarelevánta doahpagaidda fertet čielggadit. Dan sáhtá bargat **ná**.

Bargan-oassi

Juohkehaš čállá fágateavstta dan teakstabihtá vuodul maid son lea lohkan. Dasa sáhtá geavahit **dán skovi** veahkin. Oahpaheaddji sáhtá lohkan-notataiguin modelleret mo galgá čállit fágateavstta. Dasto sáhttibehtet buot čállošiid čohkket ja darvvihit seaidnái. Bajilčála: Stuorraservodaga doaimmat. Heive činjahit vel heivvolaš govaiguin. Muhtin oahppit sáhttet govvet din guovllu skuvlla/skuvllaid, doapparvieččahaga, dearvvašvuodaguovddáža, politiijaid, buvdda/rámbuvrra, geainnu. Go oahppi beassá čállit ja iežas sániiguin čilget fága, ja dasa lassin geahčadit govaid, de son oahppá ja muitá fágateavstta buoret. Seaidnepláhkát lea dehálaš ohppiide geat visuálalaččat ohppet buoremusat.

Loahppa-oassi

S 46-55. Čadahehket fáddávahku gos skuvlaservodat, oahppirolla ja givssideapmi lea fáddán. Dalle sáhttibehtet digaštallat, lohkat, čállit ja geahčadit filmmaid mat guoskkahit skuvlla ja skuvlabirrasa ja givssideami. S 47 čuoggáid sáhtá čállit pláhkáhii ja darvvihit seaidnái muittuhussan guđet guimmiide mo oahppirolla doaibmá. Gávdnojit internehtas filmmat ja girjerádjosis ollu muitalusat ja románat nuoraid birra geat leat vásihan givssideami skuvllas.

Kopiijaoriginálat

Kopiijaoriginálaid gávnnat dáppe: www.calliidlagadus.org/sf/miidappe1

Neahttaservodagat s 56 - 65

Maid dadjá ML06S?

- selvehit mii servodat lea, ja reflekteeret manne olbmot servet oktii servodahkan
- ovdandivvut áigequovdilis servodatriiddu ja ságaškuššat mo dan sáhtášii čoavdit

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Sosiála neahttaservodat lea interneahttavuođustuvvon servodat gos olbmot sáhttet gulahallat interneahta bokte. Dábálaš lea ásahit profiilla mas juogada persovnnalaš dieđuid, oaiviliid, ođđasiid, govaid, filmmaid, jna. Dáid bokte sáhttet earát oaidnit makkár olmmoš don leat, maid don liikot bargat ja makkár beroštumit dus leat.

Sosiála neahttaservodagat leat manjimuš jagiid leavvan ja šaddan hui áigequovdilát ollu olbmuid ja erenoamážit nuoraid gaskkas. Geavaheaddjit eai leat šat anonyma, ja dájvja sii juogadit buotlágan dieđuid iežaset birra buohkain, maddái singuin geaid eai dovdda. Dát sáhttá váikkuhit ahte dieđut du birra geavahuvvojit boastut ja kriminála oktavuodain.

Muhtimat leat massán barggusteaset go leat álmмуhan oaiviliid, dieđuid ja govaid maid bargoaddit eai liikon. Eará háviid lea fas dáhpáhuvvan ahte olbmot eai leat ožžon barggu manjá go bargoaddi fuomášii unohisvuodaid bargoohcci Facebook-profiillas.

Manjimuš áiggiid lea leavvan maddái sosiála neahttaservodagat mat leat oaivilduvvon dihto beroštumiid mielde ja fálaldagaide. Omd olbmuide gain leat dihto politihkalaš dahje oskkoldatlaš oaivilat. Muhtin neahttasiidduin sáhtát ohcat irggi dahje moarsi. Eará neahttaservodagaide sáhttá searvat iešguđet lášmmohallan-beroštumiid mielde. Olbmot gain leat beroštumit ja friddjaáiggadoaimmat sáhttet searvat sierra neahttaservodagaide gos deaivvadit earáiguin gain leat seammá beroštumit ja friddjaáiggedoaimmat. Dát sáhttá

leat buorre olbmuide geain leat seammá beroštumit. Doppe sáhttet digaštallat ja jurdagiid lonuhit. Nuppe dáfus sáhttet dákkár báikkit “suoládit” ollu áiggi bearaš- ja lagašolbmuid ovtastallamis. Maiddái sáhtta leat nu ahte jos olmmoš berošta dušše ovtta áššis, de soaitá massit eará dehálaš ođđasiid ja dáhpáhusaid servodagas.

Dehálaš lea muittus atnit ahte neahttaservodagat leat almmolaččat. Maid dohko almmuhat, sáhttet buohkat fáhtet. Láhttenjuolggadusat ja Norgga lágat gusket maiddái neahttaservodagaid oassálastimii.

<http://www.dubestemmer.no/se/9-13-ar/sosiala-neahtas>

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Neahttaservodat	Servodat mii doaibmá interneahtas
Searvat	Vuolgit fárrui, mielde
IT	Information-Technology
Gulahallat	Ságastit ovttas
Sosiála neahttaservodat	Servodat interneahtas gos sáhtta deaivvadit eará olbmuiguin neahta badjel
Sosiála mediat	Mediat gos sáhtta deaivvadit eará olbmuiguin neahta badjel
Blogga	Beavegirji mii orru neahtas, ja maid buohkat sáhttet lohkat.
Kommenteret	Vástidit ja čállit ja mitalit iežas oaiviliid/meinnegiid
Neahttabuvda/-rámbuvra	Buvda/rámbuvra mii orru neahtas, ja sáhtta dingot gálvvuid mat poasttas bohtet
Ásahit	Álggahit
Logget	Vuolgit fárrui neahttaservodahkii dahje vuolgit eret doppe
Sirddašit	Sirdit ovtta báikkis (dás: kontos) nubbái
Fállat	Fáluhit neahttabálvalusa
Almmuhit	Dahkat buohkaide oidnosii, dahje almmolažžan
Neahttanjuolggadusat	Njuolggadusat mat mitalit mo galgá neahtas láhttet

Gáldu	Báiki gos viežžá dieđu dahje báiki gos diehtu lea vuolgán
Kritihkalaččat árvoštallat	Árvoštallat dárkilit ja geahččalit gávnnahit lea go duohta
Rumašgiella	Maid mii muitalit earáide rupmaša bokte
Neahttagivssideapmi	Givssideapmi mii dáhpáhuvvá sosiála median, neahtas

Bargobihtáide vástádusat ja kommentárat

Ohcci

1. Neahttaservodagat leat servodagat mat gávdnojit ja doibmet internehtas
2. Daidda sáhttit oassálastit go mis lea dihtor, smartphone, Ipad mas lea internehttaoktavuohta. Mii mearridit ieža goas mii háliidit searvat
3. Sosiála neahttaservodagat, bloggen, gálvooastin/-vuovdin, bájkkut, diehtogáldut nugo leksikon, skuvllat ja mediat.
4. Nu mo dábálaš servodagain.

Dahkki

1. Lea dehálaš ahte ráddjet barggu dan muddui ahte oahppi galgá ohcat rávvagiid dasa mo oadjebasat ja jierpmálaččat geavahit/atnit nehti. Son ferte máhttit dahje oahppat mo son galgá dihto dieđuid ohcat fágateavsttas.
2. Dás galget oahppit ieža geahččalit ráhkadit neahtasiiddu **(mihkku, lea go liŋka?)**
3. **WordPress.org** lea vuogas almmuhan-app mainna sáhtta mobil bokte almmuhit govaid ja teavstta.
4. Dás galget oahppit ohcat ja logadit bloggaid ja geahčadit maid olbmot leat kommenteren. Leat go muhtin kommentárat unohasat?

Dutki

Oahppit sáhttet ráhkadit čuoldadiagramma mat omd sisttisdoallet čuovvovaš molssaeavttuid: spealut, Filmmat, gávppašepmi, sosiála mediat, girjjit, musihkka,

ođđasat. Merkejehket man gallis ceahkis geavahit interneahtha daid iešguđet báikkiin. Čuolddat čájehit de makkár neahttabáikkit leat eanemus bivnnuhat din ceahkis.

Mo sáhtta dáinna osiin bargat skuvllas? S 56-65

Go dán osiin áigubehtet bargagoahhtit, de ferte leat vejolašvuohta geavahit dihtoriid, smartphonaid, dahje Ipadaid. Mائدái ferte leat interneahтта vejolašvuohta.

Ovdalohkan-oassi

Ságastit unnit joavkkuin dan birra mo sii geavahit interneahtha, smartphone ja Ipad. Muhtin oahppit soitet ollu geavahit spealuide, chattemii, gávppašeapmái, skuvlabargguide, govvemii ja filbmemii. Muhtin oahppit fas eai ollu máhte dahje geavat IT-reaidduid. Mánáid IT, ja teknologalaš-gálggaid galgá rámidit ja movttiidit sin geavahit daid vejolašvuođaid maid IT-teknologijja addá.

Lohkan-oassi

Dát oassi heive hui bures oahppanstrategiijaid modelleremii ja hárjehallamii. Dás leat áibbas čielga ja konkreta vástádusat vuolit-bajilčállagiidda. Oahppit ja oahpaheaddjit sáhtte ovtta smartboardas lohkat ja oahpaheaddji sáhtta čielgasit modelleret ohppiide gokko teavsttas gávdnojit vástádusat. Dasto sáhttibehtet dehálaš- /čoavddasániid merket girjái, jurddakártii dahje nannennotáhtii. Ná sáhtta bargat s 58-60.

Bargan-oassi

Oahppit sáhttet ovtta oahpaheddjiin hárjehallat čállit fágateavsttaid iežas čoavddasániid mielde. Dasa sáhttet geavahit **čállinskovi**. Lea dehálaš ahte oahppit maŋŋá čállet teavstta buhtisin, skovi haga. Skovvi lea jurddašuvvon dušše čállindoarjagiin ohppiide geat rahčet čállimin. Ollu oahppit eai dárbbas čállinskoviid dahje modellerema. Muitet guođdit veaháš čállinsaji neahttanjuolggadusaide.

Loahppa-oassi

Oahppit lohket neahttanjuolggadusaid ja intervjuua s 62-63. Dasto sáhttibehtet ságastit láhttenjuolggadusaid, givssideami ja priváhtaeallima suddjema birra, ja lasihit jurddakártii ja fágateavsttaide.

Oahpaheaddji sáhtta ráhkadit fiktiiva facebook-profiilla, mii lea áibbas boastut buot njuolggadusaid ja láhttendábiid ektui. (fasttes cealkámušat, áitin, priváhta dieđut, jna) Sii geat áitet, cielahit, belket, gohčodit ja sealggeduohkin hállet earáid ja politihkkáriid ja eará almmolaš olbmuid neahtas, gohčoduvvojit *neahttastállun*. Neahttastálut leat hui aktiiva neahtas, muhto eai duostta duohta ja dábálaš servodagas ovddastit oaivilisidasaset. Olbmot galget iežaset oaiviliid ja meinnegiid ovdanbuktit. Dalle lea friddjacealkin. Mii galgat datte hállat/hupmat dan birra ahte ii sáhte dan dahkat áitima, bealkima, gohčodeami ja cielaheami bokte.

Kopiiijaoriginálat

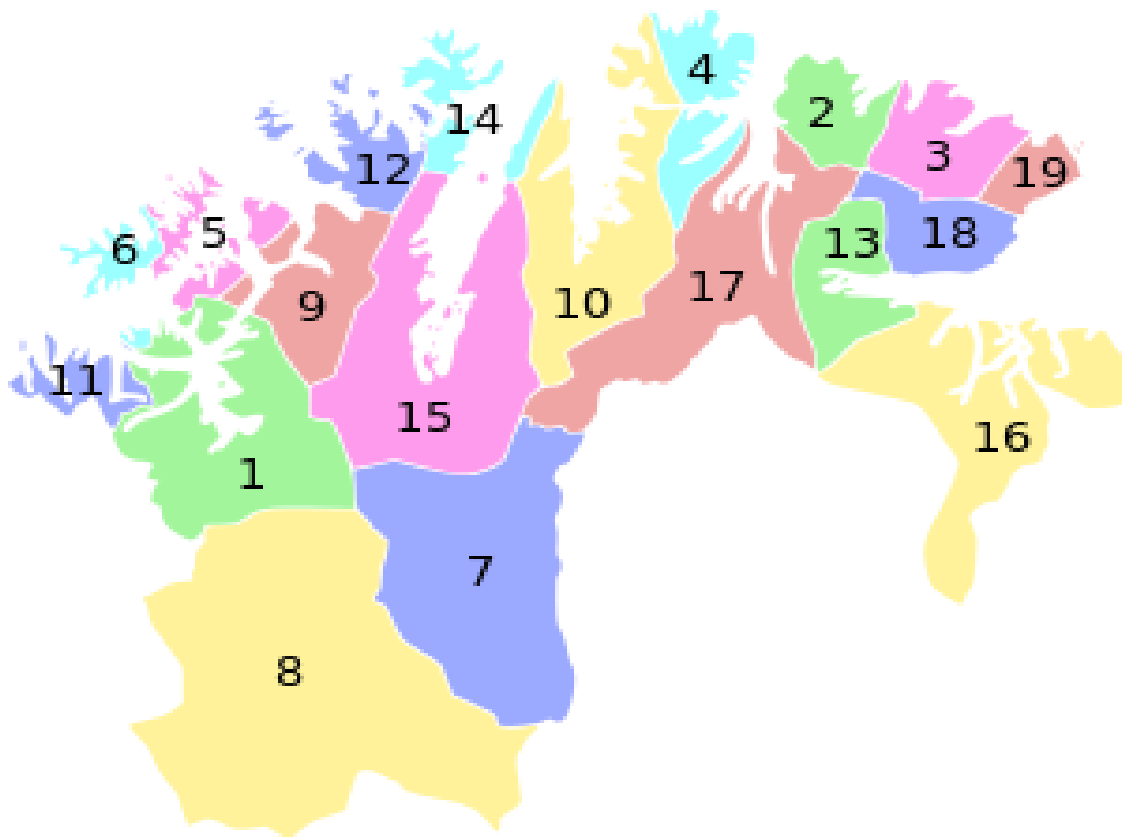
Kopiiijaoriginálaid gávnnat dáppe: www.calliidlagadus.org/sf/miidappe1

Geografiija- oassi

Geografiija lea oahppa dan birra mo eanaspábba lea oaidnit olggobealde ja siskkobealde ja manne dat lea nu. Geografiijas oahppat mo oaidnit ja válddahit/čilget iežamet guovlluid, duovdagiid ja riikkaid. Geografiija lea maiddái máhttu dan birra mo olbmuid doaimmat váikkuhit lundui.

Oassi álgá Áillohačča divttain. Mottiin sániin son govvida eatnama álggu. Son namuha sihke dollaváriid (vulkánaid), biekká, arvi, meara ja geđggiid, mat leat leamaš eatnama álggu rájes. Guokte vuosttaš sániin son bálldastahtá eatnama ja eatni. Dat govvida ahte eana lea olbmuid dego eadni mii biebma mánáidis.

Intro s 66-69. Lohkat ovtta teavsttaid s 67 ja 69. Maid muitala dikta? Gii lei Áillohaš dahje Nils Aslak Valkeapää? Oahppit sáhttet bargat kopiijaoriginálain: Gos lea Norga ja Sápmi? Ulbmil lea hárbhallat čilget eatnama. Sáhttibehtet maid gielddaid/suohkaniid čilget. Dá buorre kárta Finnmárkkus:

Mo min eatnamat šadde s 70 - 81

Maid dadjá ML06S?

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit...

- registreret ja dulkot jiekŋaáiggi luottaidd ruovttubáikkis ja čilget jiekŋaáiggi mearkkašumi eatnamiid hápmašuvvamii ja riikii oppalaččat

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Dutkit jáhkket ahte leamaš unnimusat 4 stuorra/guhkes jiekŋaáiggi. Vuosttaš lei birrasii 2,3 miljárdda jagi dassái ja maŋimuš álggii birrasii 30 miljovvna jagi dassái. Dat nogai min guovlluin birrasii 12 000 jagi dassái. Dan gaskkas leamaš min guovlluin mánga jiekŋaáiggi mat leat bistán birrasii 100 000 jagi ja muhtimat dušše 10 000 jagi. Lei gal *unna jiekŋaáiggáš* 300 jagi dassái. Dutkit jáhkket ahte boahhte jiekŋaáiggi álgá fas birrasii 30 000 jagi geahčen.

Eana loktanii go maŋimuš jiehkki suddat. Eana loktana ain otne ge. Oslos loktana birrasii 3-4 millimehtera juohke jagi. Oslo, Vestfold, Østfold ja Finnmárku-duottarguovllut báhce vel muhtin áigái čáze vuollái, go dáppe eai leat nu alla várit.

Assás jiehkki lea suddadettiin hábmen min eatnamiid. Vuonat, gáttit, alážat, dievát, dearpmat, leagit, skuvrensárgát, morenaeana (olles Finnmárku lea morenaeana), jiehkkesirdonbávttit, várit (bárrolágan eatnamat) leat jiekŋaáiggeluottat mat leat eanaš báikkiin Sámis. Rittuin leat alla, čohka várit ja duoddaris fas eambo bárrolágan várrehámit. Gruvssa ja geađgás báikkit leat báhcán go jiehkki suddagođii, jođii ja guđii dasa daid. Ollu sajiin leat skuvrensárgát ja stuorra bávttit /geađggit maid jiehkki lea sirdán. Vuonat šadde go jiehkkenjuovčča “borai” iežas vuollelii ja hoiggai eatnama vulos ja šadde alla ravddat. Vuotna lea čiekŋalat báđas (siskkimusas) go njálmmis. Vuotna mii lea govddit go guhkit lea luokta. Jiehkkesirdonbávttit leat dábálaččat miehtá sámi. Muhtimat dain leat nu erenoamážat ja čalbmáičuohcci ahte dat leat šaddan ja meannuduvvon dego luondduipmilin (sieidin) ja olbmot leat bálvalan daid. <http://www.geo365.no/geofunn/> Dán neahttabáikkis sáhttibehtet geahčadit ja lohkat makkár erenoamáš jiekŋaáiggeluottat leat registrerejuvvon din guovllus. Datte lea maid nu ahte sámi duovdagat leat buot jiekŋaáiggeluottat.

Jiekŋaáigi ja jiehkki lea váikkuhan dasa ahte mis leat alla várit ja čiekŋalis vuonat. Dat lea maid váikkuhan dasa ahte mis leat geađgás eatnamat ja ollu jávrrit. Dutkit čuvvot jihkiid. Sii oaivvildit ahte dat leat suddan ollu unna jiekŋaáiggáža rájes.

Sápmi ja máilbmi, mánáidskuvlla historjá 1 s 29-47, Sámi álgoolbmot. Dás sáhttibehtet lohkat mo olbmot elle geađgeáiggis. Dán láhkai sáhtta geavahit eará gálduid ja lassi teavsttaid jos áigu omd fáttá-vahku čađahit. Maiddái museat lávejit fállat čájáhusaid ja doaimmaid geađgeáigge-fáttá oktavuodas.

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Jiekŋaáigi	Áigi goas jiekŋa govččai min guovlluid
Jiehkki	Stuorra assás jiekŋa mii ii sutta
Riddu	Mearragáddi
Siseana	Eana mii lea guhkin eret mearragáttis
Eanaloktaneapmi	Eana loktana
Ahccát	Áhpedássi loktana, ábis šaddá eambo čáhci
Marina rádji	Rádji gokko šattai mearragáddi go jiehkki suttai
Mearra-/áhpedássi	Otná mearragáddi
Čoaltu	Bihtta/oassi jiergas, muoras dahje geađggis
Gáddelinnjá	Linnjá mii čájeha gokko leamaš mearragáddi guhkká
Mihtolat	Vulos - luohkká
Cuvket	Mollet, bilidit,
Bárrolágan	Várit main lea hápmi dego bárut
Dálkkádat	Dálki mii lea dábálaš muhtin guovllus
Leahki	Stuorra gohppi dahje ávži eatnamis mii bázi go jiehkki jođii ja loahpas suttai
U-leahki	Leahki mas lea U-hápmi
V-leahki	Leahki mas lea V-hápmi
Látna	Ollu sáttu ovttá sajis

Jiehkkesirdonbákti	Bákti mii
Skuvrensárggis	Sárggis mii lea báhcán go Jiehkki lea jođidettiin sárgen lassá dahje geađggi
Jorbageađgi	Geađgi mii lea jorran jiehkki vuolde ja mearas nu guhkká ahte lea jorbadin šaddan.

Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide s 95

Ohcci

1. Jiehkki lea stuorra assás jiekŋa.
2. Jiehkki šaddá go muohta ja jiekŋa mii ii sutta, čoahkkana ja áiggiid čađa stuorru ja lossu.
3. Mánŋa kilomehtera asu.
4. Jiehkki hápmii min eatnamii nu ahte šadde vuonat, jávrrit, leagit, dearpmit, várit.
5. Dalle dáhpáhuvai eanaloktaneapmi
6. Geađggit ja sáttu. Daid gohčodit *morenan*.
7. Birrasii 12 000 jagi dassái.
8. Svartisen ja Ákšovuonjiekki
9. Skuvrensárgát, jiehkkesirdonbákti, U-leahki, vuotna, várri, jávri, dearbmi, čorru,

Mo sáhtá dáinna osiin bargat skuvllas? S 84-95

Ovdalohkan-oassi

Oahpaheaddji sáhtá ráhkadit duohta-boastut skovi maid oahppit galget deavdit. Omd:

Čuoččuhus	Duohta	Boastut	Čilgehus
Jiehkki lea muhtinlágan stállu			
Manjimuš jiekŋaáigi nogai birrasii 12 000 jagi dassái			
Oktii govččai assás jiehkki min eatnamii			
Otne eai gávdno šat jiehkit			
Mearradássi/rádjji lea álo leamaš doppe gos dál			

lea			
Gáddelinnját šadde go jiehki suddan bisánii muhtin áigái			
Sápmi lea guhkin lullin/máddin eanaspáppas			
Leamaš dušše okta jiekŋaáigi			
Jiekŋaáigi lea hábmen vuonaid, jávrriid ja váriid			
Geađggit leat gahččan máilmmiávvošis			
Sáttu leamaš oktii geađgi			
Min eatnamat eai leat goasse leamaš čáze vuolde			

Bargat fágarelevánta doahpágiiguin. Dain sáhtta iešguđet láhkai bargat.

Duohta-Boastut-skovvi gávdno dás.

Lohkan-oassi

Oahppit sáhttet oažžut **gažaldat-koarttaid**. Sii galget lohkan dainna jurdagiin ahte gávdnat vástádusaid mat heivejit gažaldat-sátnái. Juohkehaš oažžu ovttá. Oahppit sáhttet oažžu seammalágan gažaldatkoarttaid. Dán oassái heivejit gažaldagat: Manne, Mii, Maid, Goas, Gos, Mo, Makkár.

Oahppit sáhttet **loga-ja-cealkke** vuogi mielde bargat.

Oahppit sáhttet lohkat teavstta ja geavahit iešguđet **oahppanreaidduid** logadettiin.

Dán oassái sáhtta omd ráhkadit **stobeskovi** masa oahppit logadettiin sáhttet deavdit čoavddasániid:

Sápmi	Jiehkki	Eanaloktaneapmi
	Jieknaáigi 	
Mo jiehkki bargá		Jiehki mearkkat luonddus

Bargan-oassi

Oahppit sáhttet sárgut/čállit **friddjakárta** das mai lea lohkan. Dasto sáhtta oahppi friddjakárta bokte/doarjagiin ođđasit muitalit/čállit dan maid lea lohkan.

Muhtimat sáhttet čállit fágateavstta jieknaáiggi birra iežaset notáhtaid vuodul. Muite gáibádus: Geavahit fágarelevánta doahpagiid.

Loahppa-oassi

Divvut ja čilget duohta-boastut skovi maid lehpit deavdán ovdalohkan-oasis.

Filmmat:

<http://nrk.no/skole/klippdetali?topic=nrk:klipp/851848>

<http://nrk.no/skole/klippdetalj?topic=nrk:klipp/821949>

<http://nrk.no/skole/klippdetalj?topic=nrk:klipp/815201>

<http://nrk.no/skole/klippdetalj?topic=nrk:klipp/745678>

Govat geardduheapmái ja ságasteapmái

Mannat olggos geahčadit ja registreret ja govvet jiekŋaáiggeluottaid. Sáhttibehtet kártii merket. Gieldda/suohkana teknihkalaš ossodagas leat kárttat mat gokčēt olles gieldda/suohkana dahje daid osiid maid dárbbášehket. Jos áigi ja vejolašvuohta, de sáhttibehtet ráhkadit čájáhusa eará ohppiid ja oahpaheddjiid várás

Buohkat čužžot rieggás. Okta ja okta lávke ovddus rieggá sisa ja dadjá juoidá maid son lea oahppan dáinna fáttá barggadettiin. Lea lohpi dadjat juoidá maid earát leat cealkán. Oahppi beassá hárlánit sihke cealkit ja guldalit dárkilit.

Deavdit ja bargat skoviin: **Máhtát go dál...?**

Kártaoahppa

Maid dadjá ML06S?

- Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttitgeavahit atlasa, viežžat dieđuid bábirtemákárttain ja digitála kárta bálválusain

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Dát oassi lea kárta skuvla. Oahppit galget go dáinna osiin leat geargan diehtit mii kárta lea ja mo das gávdnat ja čilget.

Kárta lea sárggus eatnama duovdagiin ja guovlluin. Dábálemos lea oaidnit kárta lodde-perspektiivvas/geahččanguovllus. Seamamá láchkai go mii oaidnit eatnama girdis, mii sáhttit dutkat sárgosa mii čájeha eatnama. Eanaš oahppit leat johtán girdin ja sáhtán geahččat eatnama lodde-geahččanguovllus ja áddejit mas lea sáhka. Doppe guhkkinn badjin girdis ja áimmus sáhttit oaidnit dušše geográfalaš stuorra hámiid, nu go váriid, vuonaid ja jávriid ja

eanuid. Jos buokčalat vuollelii, de sáhttit oaidnit maiddái geográfalaš smávva hámiid dego bálgáid, ládduid ja jekkiid.

Kárttain leat sárgosat, govat ja mearkkat mat galget čájehit mii juoga lea. Dábálaččat ábis, mearas ja jávrriin lea alit ivdni, vuovddit ruonát, gilvon eatnamat fiskadat ja várreguovllut ruškadat. Mađe alladat várit, dađe seavdnjadat ruškes ivdni. Dát dieđusge maiddái govvida duohtavuođa muhtin muddui. Maiddái leat mearkkat ja govat dasa maid olbmot leat bargan luonddus. Dat sáhtta leat ruvkedoaimma (minerálat), ja fossiila boaldámušat olju, gássa ja koalla, vuovdebargu, eanadoallu (gilvagat). Daid sáhttit dutkat atlasis.

Buot kárttat lea davás-guvlui orienterejuvvon. Dat mearkaša ahte bajás guvlui kárttas lea davás. Almmihálttiid (namahusaid) geavahit go áigut čilget gos muhtin báiki dahje guovlu dahje riikka lea earáid guovlluid, báikkiid ja riikkaid ektui. Lea hui dehálaš ahte oahppit ohppet dáid, nu ahte máhttet orienteret ja čilget eanaguovlluid saji. Mii leat oahppogirjjis geavahan lulli dan sadjái go máddi. Muhto dii geavahehket dan mii lea lunddolaš din guovllus.

Allodatsojut čájehit gokko eana lea ceakkus ja man allat. Mađe unnit gaska sárgáin dađe ceaggut lea eana das. Sáhttibehtet geahčadit kárta muhtin báikkis dahje váris gos buohkat leat oahppásat ja johtán ollu, dahje muhtin dearpmi dahje váris skuvlla láhka.

Kárta lea sákka unniduvvon duohtavuođa ektui. Dasa mii geavahit mihttoláva. Mihttolávva lea hástalus. Dábáleamos vuohki lea juohkit. Omd. 1: 500 000 dahje 1: 5 000 000 (miljovna). Mađe stuorit lohku manjil juohkinlogu lea, dađe unnit šaddá mihttolávva. Eanaš oahppit áddejit buorebut go čilgejuvvo visualiserejuvvo kilomehter dahje mehter sárgáin. 1: 500 000 = 1 centimehter kárttas lea 5 kilomehtera duohtavuođas. 1: 5 000 000 (miljovna) = 1 centimehter kárttas 50 kilomehtera duohtavuođas. Neahttabargobihtáin ja kopiijaoriginálain leat hárjehusat gos oahppit besset hárjehallat 1:10, 1:100 ja 1:1000. Mihttolávva lea dakkár fáddá ja rehkenastin ahte dan fertejit ollu oahppit geavahit guhkes áiggi ja soaitá mánja jagi hárjehallat ain.

Globus lea jorbbaš ja eanaspáppa modealla. Das leat govvodat- ja guhkkodatgrádat. Dát lea grádafierpmádat mas mii atnit ávkki go áigut čilget gos juoga lea máilmmis. Daid fertejit oahppit oahppat ja máhttit geavahit vai áddejit koordináhtaid ja máhttet čilget gos báikkid ja

gávpogat leat máilmmis. Távvalii sáhtta sárgut 0-meridiána ja ekváhtor- koordináhtaid ja čilget davvi, lulli/máddi, nuorta ja oarji. Polaguovllut orrut 90 gr D ja 90 gr L/M. 0-meridiána manná London ja Greenwich-dutkanguovddáža čađa. Mii sáhttit johtit 180 gr nuorttas ja 180 gr oarjjás. Dat šaddá oktiibuot 360 gr, mii lea eanaspáppa birra. Sáhtta maiddái čatnat diimmu ja eatnama birrajohtima beaivváža ja iežas ektui. Beaivváš lea álo bajimusas almmis sullii dii 12:00 beaivet. Muhto dat ii sáhte leat juohke sajis seammá áigge nu. Danne lea diibmu 12:00 iešguđet áiggis máilmmis. Go mii lihkkat idđedis ja vuolgit skuvlii, de lea Austrálias easka nohkkat mannamin.

Atlas lea kárta mas eatnama guovlluid lea čohkken girjin. Dan sáhtta čilget nu ahte garret ovttá appelsiinna ja gara bidjat duolbbasin orrut beavddi ala. Appelsingarra lea dego globusa olggoš dahje eanabajoš mii lea váldon eret jorbadasas ja lebojuvvon duolbbasin. Atlasis leat iešguđetlágan geográfalaš dieđut mat sáhttet leat ávkin máhttit daid iešguđet eanaguovlluid birra. Omd eanadagat, olmmošlogut, eallit, ealáhusat, buvttadeapmi, resurssat ja ollu eará. Atlas lea juhkon jierpmálaččat fylkkaid, riikkaid, polaguovlluid ja máilmmiosiid mielde.

Digitála kárta leat internehtas. Dat ođasmahttojit dađis go ođđa huksemat ja rievdadusat dáhpáhuvvat eatnamis. Satelihtat govvedit eatnama ja mii sáhttit ohcat muhtin báikki dahje gávpoga maid háliidit lagabui geahččat, ja zoomet dasa. earth.google.com lea dakkár neahttabáiki gos sáhtta geahčadit sihke stuorra ja smávva geográfalaš hámiid ja olbmuid doaimmaid ja huksehusaid. Dát ii leat velá ge nu bures huksejuvvon ahte dát doaimmá juohke báikkis eatnamis.

Dainna ja 4. Osiin (Norgga Fylkkat) barggadettiin heive deattuhit bargat sámegeiela komparatiivvain. Dás besset oahppit nuvttá ollu hárjehallat doahpágiid: *stuorámus, unnimus, eanemus, guhkimus, alimus, unnit go..., eambbo go..., stuorát go... alit go... guhkit go... lullelis, nuortalis, davvelis, oarjelis, lulábealde, nuorttabealde, oarjjábealde, davábealde, gasku, siskkimuččas, olggumuččas, badjelis, vuollelis,*

Eambbo kárta ja máilmmi birra besset oahppi lohkat ja oahppat Mii dáppe 2 girjjis.

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Kárta	Tevnnet muhtin eanadagas, gehččon bajil
Symbola	Govva, mearka, koda, kártamearka
Mihttolávva	Čájeha man ollu kárta lea unniduvvon duohtavuođa ektui
Álkidit	Dahkat álkibun
Unnidit	Dahkat unnit
Davvi	Almmiguovlu, davás
Nuorta	Almmiguovlu nuorttas
Lulli/máddi	Almmiguovlu lulás/máttás
Oarji	Almmiguovlu oarjjás
Allodatsodju	Sárggis kárttas mii čájeha allodaga, ceakkusvuođa
Geográfalaš hámit	eanahápmi
Stuorra hámit	Stuorra eanahápmi/eanadat
Smávva hámit	Unn eanahápmi/eanadat
GPS	Čájeha gos mii leat ja guđe guvlui galgá vázzit go áigu merkejuvvon sadjái
Kompássa	Čájeha gos guovllus davvi lea, ja dalle sáhtta kártta ja luotta dan mielde merket
Globus	Eanaspáppa modealla
Govdotatgrádat	Sárgát mat mannet doarrás globusis
Guhkkodatgrádat	Sárgát mat mannet polas polii globusis
Atlas	Kárttat mat leat čohkkejuvvon girjin

Vástádušat ja kommentárat bargobihtáide s 121

Ohcci

1. Kárta lea tevnnet eanadagas mii lea gehččon bajil
2. Ivnnit čájehit allodagaid erohusaid ja makkár eanadat dihto guovllus lea.
3. Ceakkus
4. Davvi, lulli, nuorta ja oarji
5. Suoivva, muorraovssiid suohkatvuohta ja jeahkálát geđggiin, gotkabeassi čujuhit lulás,
6. Kompássas lea njuolla mii čujuha gosa guvlui davvi lea. Eanamagnetisma geassá iežas guvlui njuola.
7. Kártamearkkat muitalit mat gávdnojit dan guovllus mii lea tevdnejuvvon kártii. Omd bálgát, geainnut, stobut/viesut, jávrrit.
8. Globus lea eatnama modealla
9. Atlasis leat kárttat čohkkejuvvon girjin
10. Guhkkodatgrádat leat linnját mat mannet davvipolas, lullipolii birra eanaspáppa. Dat leat 0-meridiána paralleallat. Govdodatgrádat leat ekváhtora paralleallat.
11. Mihttolávva muitala man ollu kárta lea unniduvvon duohtavuoda ektui.

Dahkki

1. S. 88 leat kártta njeallje dovdomearkka
2. D 8 Byrkje, C19 Lujávri. Oahppit sáhttet ráhkadit earáide seammalágan bargobihtáid.
3. Dás beassá oahppi geavahit almmihálttiid/almmiguovlluid namahusaid, govdat ja guhkkodatgrádaid hárjehallat, riikkaid, ábiid, mearaid ja máilmmiosiid namaid.

Dutki

1. Go mihttolávva lea unnit, de oainnát unnit geográfalaš guovllu. Go mihttolávva lea stuorat de oainnát viidát geográfalaš guovllu.

Čieža: Oslo, Beijing, Brasilia

Mo sáhtta dáinna osiin bargat skuvllas? S 82-107

Ovdalohkan-oassi

Oahppit sáhttet lohkat mitalusa s 96-97. Ságastehket dan birra ahte man álkit sáhtta láhppot meahccái, ja man láhkai sáhtta dáidduid geavahit dasa ahte gávnnaht mo galgá

Dii sáhttibehtet geahččat dálkedieđáhusa nrk.no siidduin. Merkejehket girjái makkár doahpágiid ja sániid geavaha son gii dieđiha dálkki?

Gehččet kárta s 84. Makkár áigi jagis lea dát, son? Manne?

Sáhttibehtet geahčadit digitála- dahje báberkárta muhtin oahpes báikkis maid buohkat dovdet. Geahčadehket erenoamážit kártasymbolaid ja maid dat mearkkašit. Ságastit dan birra mii kárta lea.

Oahpaheaddjis dahje skuvllas soaitá leat GPS, maid sáhttibehtet iskat.

Oahppit sáhttet bládet ja geahčadit olles oasi ja ságastit smávit joavkkuin govaid ja bajilčállagiid birra.

Čadahehket oahppoulbmiliid s 83, vai dat leat čielgasat ohppiide.

Hárjehallat ja dovddiidit fágarelevánta doahpágiidda. **Dan sáhtta dahkat mángga láhkai.**

Lohkan-oassi

Kárta. S 85-89. Oahppit lohket smávit joavkkuin dahje okto. Ovdal go lohagohtet berrejit máhttit dahje leat čađahan čuovvovaš doahpágiid: *Kárta, kártasymbola, mihttolávva, álkidit, unnidit, allodatsodju.*

Oahppit sáhttet logadettiin deavdit jurddakárta. Oahpaheaddji sáhtta ovtta ohppiiguin lohkat ja modelleret.

Oahppit sáhttet bálddastahttit kárta gova ja tevnega. Dasa sáhttet geavahit bálddastahttinskovi. Dalle šaddá čielggas mii earuha gova ja tevnega kárttas.

Geográfalaš hámit s 90-93. Oahppit sáhttet ieža lohkat ja ságastit ja stuorát joavkkus čielggadit mat leat geográfalaš stuorra hámit ja mat leat geográfalaš smávva hámit.

Doahpagat maid berre čielggadit ovdal lohkama: *Geográfalaš hámit, stuorra hámit, smávva hámit*

Mihttolávva s 94-95. Oahppit sáhttet ovdal lohkama, neahttsiidduin bargat bargobihtáin mat gieđahallet mihttoláva. Dasto sáhttet lohkat s 94 ja bargat earáiguin ovttas s 95. Sáhttibehtet ceahkis čoavdit vástádusa ovttas. Doahpagat: *mihttolávva, unniduvvon, mátkekárta, allodatsodju*

Almmihálttit/almmiguovllut, Globus ja Atlas s 98-106. Dás lea váldoulbmil ahte oahppit galget áddet gos lea davvi, lulli, nuorta ja oarji, mo dan gávnnaht. Maiddái lea ulbmil máhttit doahpágiid ja máhttit lohkat kártta ja geavahit daid grádaid, symbolaid ja ivnniid ávkin lohkamis. Oahppit sáhttet geahčadit GPS ja kompássaidd ja kártaid. Doahpagat: *kárta, globus, atlas, govdotgrádat, guhkkodatgrádat, davvi, lulli, nuorta, oarji*

Lea dehálaš ahte oahppit hárnáit lohkat fágateavsttaid ja geavahit daid ávkin oahppamis ja bargamis/hárjehallamis.

Loahppa-oassi

Oahppit sáhttet čoavdit bargobihtáid s 107. Oahpaheaddji sáhtta **loop-koarttaiguin** ráhkadit gažaldagaid ja vástádusaid ja oahppit galget daid bidjat oktii nu ahte dat šaddet rivttes láhkai maŋŋálagaid dahje vuollálagaid. Oahppit sáhttet bargat lassi-bargobihtáiguin ja neahttabargobihtáiguin. Sáhttibehtet gávdnat din gieldda/suohkana kártta. Bardet dasa báikenamaid. Manne leat báikenamat nu mo leat? Omd. Kárašjohka. Doppe lea johka, muitala báikenamma. Digaštallet din guovllu báikenamaid seammá láhkai. Soaitá muhtin guovlluolbmot dihtet báikenamaid duogážiid? Bovdejehket sin boahit muitalit. Mannet geahčadit muhtin báikkiid.

Norgga fylkkat

Maid dadjá ML06S?

Oahpahusa mihttomearri lea ahte oahppi galgá máhttit

- sajustit Sámi báikenamaid kártii ja selvehit dáid, ja sajustit kránnjágielddaid ja Norgga fylkkaid

Duogášdieđut oahpaheaddjái

Norgga fylkkat leat 19 ja leat juhkkon 5 riikkaosiide. Lassin vel leat Svalbárda ja Jan Mayen main lea sierra stáhtus. Norga leamaš jo vikinggaáiggi ja gaskaáiggi juhkkon fylkkaide. Sáni fylka lea vuolgán sánis *fylkii* mii norrøna gillii mearkkaša *olbmot*. Muhtin fylkkat ožžo nama gonagasa maŋis gii vuodđudii guovllu, ja earát olbmuid maŋis geat ásse doppe ja muhtin fylkkat leat ožžon nama das makkár luondu ja eanadat doppe lea. Fylkkain leamaš áiggiid čađa molsašuddi sturrodagat/viidodagat ja iešguđetlágan stivrenvuogit. Fylkkamánni ja fylkkagielda lea otne fylkka bajimus eiseválddit, ain. Muhtin politihkalaš bellodagat háliidivčče bidjat eret fylkkagieldda ásašusa.

Ohppiidgirjjis leat válljen bargobihtáid bidjat álgui. Sivva dasa lea ahte buot fylkkaide leat seammá bargobihtát. Diagrámmat mat čájehit fylkkaid ealáhusaid, eanadagaid, olmmošlogu ja areálaid, leat neahttasiidduin ja daidda leat doppe maiddá bargobihtát. Dát lea dehálaš bargobihtát main oahppit besset hárhallat lohkat ja dieđuid viežžat diagrámmain ja kárttain.

Finnmárku

Finnmárku mearkkaša *Sámieana*, ja dat lea davimusas ja areála dáfus stuorámuš Norgga fylka. Stuorámuš ealáhusat leat guolásteapmi ja áiggi mielde šaddá olju ja gássa okta stuorámuš ealáhusain, jos addo bohkanlohpi. dehálaš vuodđoealáhusat leat ruvkedoaimmat (kvarts, ruovdemálbma), boazodoallu ja eanadoallu. Sámit leat ja leamaš Finnmarkku álgoássit. Dat lea dokumenterejuvvon sihke arkeologalaš gávdnosiid ja čálalaš gálduid bokte. Norgga ássan lassánišgođii ja leavvagođii easkka maŋja 1300-logu.

Finnmárkku fylkagalba čájeha Várggáid latni mii suodjalii guovllu nuortalaččaid vuostá. Dat dohkkehuvvui fylkavearjogalban jagi 1967.

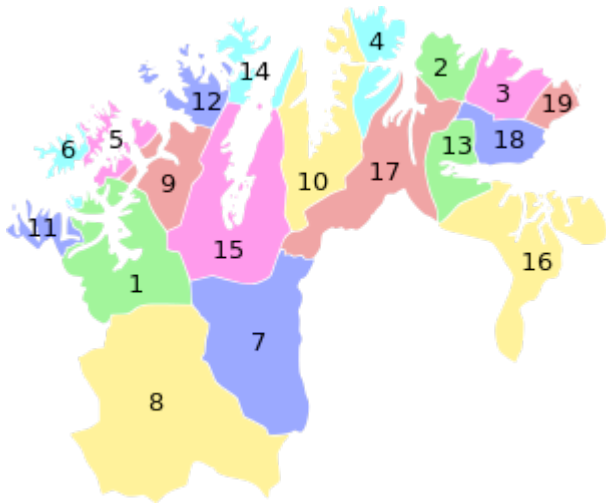
Finnmárkkus leamaš ja lea ain vuodđoealáhusat ja vuodđoávdnasat deháleamos resurssat. Rittu olggobealde leat issoras stuorra guollesurssat ja eatnamis leat jáhkkemeahttun ollu iešguđetlágan metállat ja minerálat. Guolásteapmi, ja erenoamáš dorski leamaš áiggiid čađa olbmuid deháleamos birgenláhki. Eanadoallu lea uhcán Finnmárkkus. Dušše 0,2 % olles Finnmárkku areálas lea gilvojuvvon eanadollui. Finnmárkku galbma dálkkádat ja fuones šaddoeana ii heive nu bures eanadollui. Finnmárkku eanadoallu ja šibitdoalut dárbbaišit stuorát guovlluid šaddadeapmái go máddelis gos lea lieggaset dálkkádat. Eanadoallu lea stuorámus Álttás, Deanus ja Máttá-Várjjagis. Boazodoallu lea dehálaš vuodđoealáhus ollugiidda Finnmárkkus. Dat gáibida stuorra areálaid ja Finnmárkkus lea ge buorre sadji. Dáppe leat viiddis guovllut gos bohccot guhtot ja johtet. Boazodoallu lea stuorámus Guovdageainnus ja Kárašjogas. Mañimuš áiggiid leat sihke elfápmohuksendoaimmat, suodjalus, minerálaid ohcan ja roggan ja eanadoallu maid gilvalan Finnmárkku eatnamiid ja guovlluid alde.

Finnmárkkus lea duolba eatnamat ja dušše bárrolágan várit ja duoddarat. Rittus leat alladat várit, muhto eai eisege nu allat go ollu go omd Romssas ja Nordlánddas. Riddu lea guhkki. Vuonat leat: Álttávuotna, Porsáŋgguvuotna, Lágesvuotna, Deanuvuotna ja Várjjatvuotna.

Finnmárkku **guovllut**

- Oarje-Finnmárku
- Nuorta-Finnmark
- Finnmárkku duottar
- Finnmárkku riddu

Finnmárkkus leat 19 gieldda/suohkana.

Finnmárkkku gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: <https://snl.no/Finnmark>

Gáldu: snl.no

Romsa

Romsa lea gaskkal Nordlándda, lulde ja Finnmárkkku, nuortan. Romssas leat rájít sihke Ruttii ja Supmii. Deháleamos ealáhusat leat čatnon guolásteapmái ja dalle eanaš guollebiebmanindustriijii. Maiddái eanadoallu lea dehálaš, ja erenoamážit lulde fylkkas. Davábealde leat lotnolasealáhusat. Ollugat barget sihke eanadoaluin, guolástemiin ja bálvalusealáhusain. Romsa lea maiddái stuorra universitet-gávpot. Dát buktá ollu dutkanbargosajiid ja dalle erenoamážit duktet árktalaš guovlluid ja davviáhpeguovlluid. Dát váikkuha positiivvalaččat máhtolašvuhtii ja ovdáneapmái dáid guovlluide. Industriija lea sákka čatnon vuodđoávdnasiidda, nu ahte dat leamaš áiggiid čađa hui molsašuddi ja otne ii leat áktánas industriija Romssas. Dušše Finnmárkkus lea uhcit industriija ja Romssas. Okta dehálaš industriija Romssas lea biebmoávnasindustriija. Eará industriija lea guolleindustriija, divohagat, fievro- ja mašiidnaindustriija, metállaindustriija ja siseatnamis lea veaháš muorraindustriija.

Vikinggaáigge rehkenastui Romssa lulábealde, Hålogalándda rádjái, Norgga-riikan ja Norgga ássiid várás. Doppe ásse ja ráđđejedje vikinggaid eanahearrát. Datte doppe ásse maiddái

mearrasámit ja boazosámit geat johte bohccuideasetguin. Davábealde Hålogalánda rehkenastui Finnmáarkun dahje Sámielatnamin go doppe eanaš ásse sámit.

Romssa fylkkavearjjus lea imaš-ealli ledjon- ja goaskin-hápmásaš maid gohčodit griffan. Griffa lea fiskat rukses vuoddu alde. Dat govvida goaskina duostilvuodda ja ledjona givrodaga. Griffa lei vikinggasoga, Bjarkøysoga mearka. Dát sohka lei okta Norgga fámmoleamos ja riggámmus sogaid gaskkas 1200- ja 1300-logus. Son ráđđii ja gávppašii miehtá Romssa.

Romssa lea juhkkon 24 gielddaide/suohkaniidda ja dat leat fas juhkkon gaskkal Davvi-romssa. Romssa, Gaska-Romssa ja Lulli-Romssa.

Romssa gielddat/suohkanat: <https://snl.no/Troms%C3%B8>

Gáldu: snl.no

Nordlánda

Nordlánda lea guhkki ja seaggi. Lea 500 km Romssa rájás Davvi-Trøndelága rádjái. Siskkimusas Divtasvuonas lea dušše 6 km Ruođa rádjái. Fylkkavearjjus lea čáhpes Nordlánda borjjasfanas fiskes vuoddu.

Maiddái Nordlánda leat ássamat ja ealáhusat dan mielde makkár vuoddoávdnasat ja luondduresurssat leat ja leamaš doppe. Guolásteapmi ja eanadoallu leamaš stuorra ealáhusat. Eanadoalus lea šibitdoallu dehálemos. Guolásteapmi ja eanadoallu lei ovdal dehálemos ealáhusa olbmuide. Dál leat ollugat heaitán guolástemiin, muhto sii geat leat joatkán leat stuoridan doaluideaset ja guolásteapmi lea šaddan sin váldoealáhus. Lofuohta ja Viestterálas lea ge dat dehálemos ja Norgga buoremus guolástanbáikkít. Boazodoallu lea maid vuoddoealáhus Nordlánda. Industriija lea uhccánan, muhto bálvalusealáhusat leat garrasít lassánan. Erenoamážit Bådådjos, mii lea stuorámmus gávpot.

Industriija lea eanaš ruvkedoaibma (ruovdemálbma, dolomitt, kvarts, talk, ja kálkageađggít) Rana lea stuorámmus industriijaguovlu, ja Norsk Hydro Glomfjordas lea stuorra ja dehálaš bargosadji ollu olbmuide Nordlánda. Norsk Hydro ráhkada gilvagiid ja kálkasalpehtter. Narvik lea fas dehálaš hápmán Davvi- Ruođa ruovdemálbmaruvkkiide. Muhtin industriijabargosajit lea heaittihuvvon, nu go Norsk Jernverk mii ráhkadii iešguđetlágán ruovdeávdnasiid. Nordlánda leat ásahuvvon stáhtalaš bargosajit nugo Brønnøysundregister.

Nordlándda gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: <https://snl.no/Nordland>

Gáldu: snl.no

Davvi-Trøndelága

Fylkkamearkkas lea Bassi Olava galba. Lea čállon ahte Bassi Olavas lei "galba masa bassi ruossa lei gollis ráhkaduvvon". Bassi Olav lea ožžon namas go son lei guovddážiis das ahte oažžut olbmuid jorgalit ja čuovvulit risttalašvuoda. Son jámii Stiklestad soađis jagi 1030 ja dan rájes rehkenasto Norga risttalaš riikan. Dát nogai jagi 2012 go girku ja stáhta mearrideigga earránit. Norgga stáhta ii rehkenasto šat risttalaš riikan. Buot oskkoldagat leat dál bálddastahhton ja dain lea seammá árvu.

Vuodđoealáhusat leat eanadoallu. Roagaš (bygg), buđet- ja ruotnasšaddadeapmi ja šibitdoallu leat deháleamos eanadoalldoaimmat. Davvi-Trøndelága lea okta Norggas stuorámuš mielkebuvttadeddjiin. Maiddái vuovdedoaibma dego hirsachuohppan lea stuorra ja dehálaš vuodđoealáhus Davvi-Trøndelágas. Erenoamážit guossamuorračuollan.

Industriija lea čatnon sihke hirsachuollamii ja iešguđet buvttadeapmái, omd oljoplattforpmaid huksemii. (Kværner). Muhto maiddái buvttadit iešguđetlágan mašiinnaid ja gumme- ja plastihkkagálvvuid. Levanger, Verdalen ja Stjørdal leat dehálaš industriijabáikkít.

Davvi-Trøndelága gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: <https://snl.no/Nord-Tr%C3%B8ndelag>

Gáldu: snl.no

Lulli-Trøndelága

Fylkkavearju muitala maid man dehálaš Bassi Olav ja girku lea leamaš gávpogii ja fylkii. Dát čájeha ákšuid mat gonagasa sorbmejedje, ja okta ruossasoabbi. Troandimis gávdnat mii maiddái bácci muhtin eará dovddus Norgga vikingagonagasas, namalassii Olav Tryggvason. Lei son guhte gávpoga vuodđudii jagi 997. Troandin/Tråante beasai 1000 jagi ávvudit jagi 1997.

Moadde čuohtejagi áigi lei ollu vuovdi dáppe. Dát vuovdi čuhppui visot go dárbbášedje boaldámušaid veaikeruvkedoaimmaide doppe. Veaikeruvkket álggahuvvojedje dán guovllus go muhtin guođoheaddji gávnnai veaikki 1600-logus. Dát lei álgu veaikeruvkedoaimmaide Rørosas/Plassjes mat biste máŋga čuohte jagi. 1700-logus ledje dáppe 4000 bargi, mii dalle lei Norgga stuorámus bargosadji.

Láiráeatnamat dagahit buorre šattu, nu ahte eanadoallu lea dehálaš vuodđoealáhus Lulli-Trøndelágas. Gordni ja dalle erenoamážit roagaš lea dehálaš gordnešládja Lulli-Trøndelágas. Lea maddái mielkebuvttadeapmi, muhto dat lea várreguovlluin ja rittus. Várreguovlluin lea maddái sávza- ja gáiccadoallu.

20% areálas geavahuvvo hirsachuollamii ja ollu eanadolliide lea vuovdebargu buorre liigedienas.

Guolásteapmi lea stuorra ealáhusa rittugielddain/suohkaniin. Lulli-Trøndelágas leat ollu buorit luossajogat (Gaula, Stordalselva, Nidelva). Guollebiebman lea stuorra ja dehálaš industriija. Dat leat lokaliserejuvnon sulluide nu go Hitrai ja Frøya, ja Fosennjárii.

Industriija dego skifer-geađe buvttadeapmi lea dehálaš. Lulli-Trøndelágas buvttadit maddái bruvssa ja vuola ja šuhkoláda (Nidar-Bergene). Bábirfabrihkka Ranheimas lea maid dehálaš industriija ja ollu olbmot barget doppe. Orkdalas lea stuorra industriija, Technip Norge AS, mii ráhkada čáhcevuol-bohcciid Norgga oljobuvttadeapmái.

Boazodoallu lea maid stuorra ealáhus olles Trøndelágas. Doppe leat 6 siidda main leat guohtumat sihke siseatnamis ja rittus. Ovtta siiddas leat guohtunvuoigatvuođat maddái Ruota bealde. <http://www.reindriftno/index.gan?id=475&subid=0>

Sør-Trøndelága gielddat/suohkanat ja čoaikkebáikkid: <https://snl.no/S%C3%B8r-Tr%C3%B8ndelag>

Gáldu: snl.no

Møre ja Romsdal

Namma Møre bohtá boaresdárogielas ja mearkkaša sullii nugo "eana mearragáttis". Romsdal fas sáhtta leat ožžon namas Rauma nammasaš jogas. Earát fas oaivvildit ahte namma mearkkaša "golgi čáhci". Fylkkavearjjus oaidnit golbma fatnasa gehččon ovddabealde. Dát muitala man dehálaš fanas ja mearrajohtolat leat leamaš fylkkas. Leat golbma fatnasa dannego fylka lea golmma oasis. Stivllit leat dego ruossat. Dát muitala ahte risttalašvuolta lea leamaš dehálaš olbmuide dáppe. Ålesund lea lahka guolástanbáikkiid, ja dáppe lea buorre ja suoddjás hámmán garra dálkkiid vuostá.

Møre ja Romsdalen leat várit mat šadde go eatnamat nordašuvve oktii. Tertiæráiggi rájes dahje eanaloktaneami rájes lea erošuvdna (biegga, jiehkki ja arvi/muohta) golladan daid. Danne leat várit erenoamážit čohkadet ja ollu čiekŋalis leagit, vuonat ja sullot.

Dehálaš vuodđoealáhus lea eanadoallu, muhto eai leat nu stuorra doalut, go omd Trøndelágas. Šibitdoallu ja šaddo- ja muorješaddadeapmi lea dehálaš eanadoallobuktagat mat bohtet Møre ja Romsdalenis.

Guolásteapmi lea dehálaš vuodđoealáhus. Makrell, dorski ja sáidi leat deháleamos guollešlájat maid bivdet ja mii eksporterejuvvo olgoriikkaide. Møre ja Romsdalalaččat leamaš hutkái guolásteami ektui. Sii ledje geat álggus álge bivdit stuorra tráláriiguin, ja gávnnahe dje eará guolástanvugiid.

Møre ja Romsdal lea okta daid deháleamos Norgga industriijafylkkain. (4. stuorámuš) Stohpogálvoindustriija, guolleindustriija, Alumiidnaindustriija, gássaindustriija ja skiippaidhuksenindustriija leat dušše muhtin industriijat mat doaimmet dáppe. Industriijaguovllut leat Ålesunddas, Sunnmøres ja Raumas.

Guhkes vuonat, alla várit ja ollu sullot váttisin dahket geaidnohuksema. Datte leat ollu smávvgirdihápmanat ja fearggat mat fáallet olbmuide buori johtolagaid. Maŋimus áiggiid leat huksejuvvon ollu šalddit ja tuneallat.

Ollu turisttat háliidit geahčadit Geirangervuona ja gacut alla váriid. Danne lea Møre ja Romsdal okta daid deháleamos Norgga turistabáikkiin.

Møre ja Romsdala gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít:

https://snl.no/M%C3%B8re_og_Romsdal

Gáldu: snl.no

Sogn og Fjordane

Fylkkavearju čujuha maiddáí vuonaide. Dat golbma alit geaži leat dat golbma stuorra vuona fylkkas. Sognefjorden, Sunnfjorden ja Nordfjord.

Alla várit, goržžit ja ollu arvi leat buorit elfámobuvttadeapmái. Ollu sajiid fievrriiduvvo čáhci váris tunneallaid čađa. Elfápmostášuvnnat leat vuotnabađain gosa čáhci fievrriiduvvo. Čáhci cirgu turbiinnaid vuostá. Turbiinnat fas jorahit generáhtoriid mat ráhkadit elrávnnji.

Eanaš olbmot Sogn ja Fjordanes barget vuodđoealáhusain. Guolásteamis ja eanadoalus, ja dalle šibitdoalus, muorje- ja šaddobuvttadeamis.

Muđui barget olbmot oljoindustriijas ja bálvalusealáhusain.

Maiddáí Sogn ja Fjordanes lea geografiiija geažil váttis hukset geainnuid.

Sogn og Fjordane gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: https://snl.no/Sogn_og_Fjordane

Gáldu: snl.no

Hordalánda

Hordalánda fylkkavearjju leat guokte ruossalas ákšu vuolábealde golleruvnnu. Dát galgá muitalit lagaš oktavuodá gaskal gonagasaid ja guovllu. Ruossalas ákšut leat risttalaš symbolat Bassi Olav áiggis. Bergen lei dolin stuorámus ja deháleamos gávpot Norggas. Deike bohte gávpeolbmot miehtá Eurohpá. Sii gávppašedje gálvvuid mat bohte stuorra skiippaid mielde. Duiskka gávpeolbmát ásaiduvve ja ásahedje gávppiid. Seammás sii bukte iežaset giela ja kultuvrra Bergenii. Ain sáhttit ásodagain oaidnit mo sin huksenvierut /arkitektuvra ledje. Dáid gávpealbmáid gohčodedje *Hanseáhtan*. Hanseáhtat bohte Bergenii 1100-logus gávppašit gortniid ja eará gálvvuid, ja ožžo fas guliid ja náhkiid ruovttoluotta. Daid sii vuode divrrasin Eurohpá riggaide.

Hordalánda vuodđoealáhusat leat eanadoallu ja guolásteapmi. Doalut leat ollu, muhto smávvá go Hordalánda eai leat nu ollu viiddis, duolba eatnamat. Measta visot eatnamat leat guohtoneatnamat sávzzaide ja šibihiidda. Lassin šibitdollui lea muorje- ja

šaddošaddadeapmi. Hordalánda lea dat Norgga fylka gos lea stuorámus šaddošaddadeapmi. Eanemus šattut šaddet Hardangeris. Guolásteapmi, ja guollebiebman lea maid dehálaš ja oalle stuorra vuodđoealáhusa fylkkas.

Industriija lea buot stuorámus ealáhus Hordalánddas. Elfápmobuvttadeapmi, fanashuksen, mašiidnaindustriija, ruovde- ja metállaindustriija, oljoindustriija, fievroindustriija ja bivttasindustriija leat muhtimat.

Hordalánda lea maid dehálaš kulturguovlu. Musihkkauniversitehtat ja eará oahppoásahusat leat ollu doppe. Hordalánddas lea sierra teahter, TV2 váldokántuvra, Oarje Norgga stuorámus áviisa ilbmá doppe; Bergens Tidene. Internašunála skiipparegister maid orru doppe.

Hordalándda gielddat/suohkanat ja stuorra čoahkkebáikkid: <https://snl.no/Hordaland>

Gáldu: snl.no

Rogalánda

Rogalándda fylkkavearjjus lea silbaruossa alit vuodus. Ruossa lea kopiiija muhtin geađgeruossas mii ceggejuvvui Erling Skjalgsson muitun. Geađgeruossa muitala man guovddázis ja dehálaš Rogalánda lei Norgga risttahahttimis. Ii leat sihkkar maid namma Rogalánda mearkkaša. Soaitá dat boahhtá "rygir" sánis. Rygir lea olmmoščearda máddelis Eurohpás. Sáhttet leat dát olbmot geat leat fárren deike mánga duhát jagiid áiggiid dassái.

Dehálaš ja stuorra vuodđoealáhusat leat eanadoallu ja guolásteapmi. Eanadoallu lea hui stuorra vuodđoealáhus go Jærenis leat buorit šaddoatnamat (marine-eanadat) ja liegga dálkkádat. Sii šaddit ruotnasiid ja šattuid. Šibitdoallu lea hui stuoris. Sihke sávzzat, vuoncát, spiinnit ja mielkegusat leat ollugat Rogalánddas. Ollu daid šattuina ja ruotnasiin maid mii oastit buvddain, bohtet Rogalánddas.

Rogalánda lea Norgga stuorámus ja deháleamos oljoindustriija guovlu. Ollu olbmot barget oljoindustriijas, gáttis dahje oljoplattformmaid alde. Ollu olbmot leat fárren Rogalándii go leat ožžon barggu oljoindustriijas. Rogalánda lea okta Norgga fylkkain mas lea stuorra olmmošlassáneapmi.

Ovdal go olju fuomášedje, ledje Stavangeris fanasjohtalus, guolásteapmi ja hermetihkkaindustriija dehálaš ealáhusat.

Rogalándda gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: <https://snl.no/Rogaland>

Gáldu: snl.no

Vest-Agder

Fylkkavearjjus lea háikamuorra lasttaiguin. Háika šaddá báikkiin gos lea liekkas, ja dán guovllus lea dávjá beaivvadat ja báhka. Dolin geavahedje fanasduojárat háikamuora fanasávnnasin dan sivas go dat ii mieskan nu johtilit go eará muorrašlájat. Dalle čuhppe nu ollu ahte háikkat measta nohke. Muhto otne fas šaddet háikkat ollu sajiin Agderis.

Ovdal nuoskkidedje dát fanasfabrihkat sihke áimmu ja čázi. Skálžžut ja guolit jápme, ja áibmu lei nuoskkiduvvon. Odne lea unnán nuoskkideapmi dannego fabrihkat buhtistit suova ja čázi maid luitet lundui. Elfápmostášuvdna Tonstadas Sirdalas lea okta dain mii buvtada eanemus elrávnnji Norggas. Doppe leat dulvadan Svartevatnet, mii lea okta fylkka stuorámus jávriin. Jávrit dulvaduvojedje vai sihkarastet doarvái čázi miehtá jagi elfápmostášuvdnii. Čáhci fievrriduvvo tunnealla čađa elfápmostášuvdnii.

Šibitdoallu ja mielkebuvtadeapmi lea dehálaš vuodđoealáhus. Olles 95 % eanadoalloareálas geavahuvvo guohtumiidda ja ládjobargguide. Siseatnangiliin ja oarjjabealde lea sávzadoallu stuorámus. Muđui lea vuovdedoallu. Vuovdi geavahuvvo eanaš industriijabuvtadeapmái ja ollu manná maid vuovdimassii. Guolásteamis lea širrábivdu (rekefiske) stuorámus, nubbin makreallabivdu ja dasto silde- ja dorsebivdu.

Vest-Agdera gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: <https://snl.no/Vest-Agder>

Aust-Agder

Aust-Agdera fylkkavearjjus lea guokte fiskes assás fiellu rukses vuodđu alde. Dat galgá muitalit ja muittuhit olbmuid man dehálaš vuovdedoallu ja muorraindustriija leamaš ja lea olles fylkii.

Aust-Agder lea nu guhkin lulde/máddin Norggas ahte dáppe lea liegga dálkkádat rittuguovlluin ja buorre šaddu. Dáppe šaddet ollu iešguđetlágan šattut, rásit, ruotnasat,

gordni, oljošattut (omd lin), muorjjit ja eará. Muhto eanaš eanadoallu lea šibitdoallu. Vuovdedollui geavahuvvo olles 37 % olles fylkka eananareálas. Eanadoallu ja vuovdedoallu lea dávjá láktašuvvan oktii ja olbmot bargat sihke eanadoaluin ja vuovdedoaluin. Dávjá eanadoallit oamastit ge vuovdeguovlluid. Guolásteapmi dáhpáhuvá eanaš dušše iešbirgejupmái. Datte guollebiebman ja alitskálžobuvttadeapmi leat vuodđoealáhusat dahje industriija mii lassána.

Lindesnes lea Norgga máttimus/lulimus njárgageahčči, ja ollu geasseturisttat devdet Aust-Agdera ja Lindesnesa ja eará unna gilážiid. Sis leat barttat ja stobut maidda fárrejit ja áset gesiid. Dálvit dát orrut guorusin. Muhtimat luomustallet dálvet Setesdalenis (Hovdenis). Dán áigge eai šat beasa hukset barttaid sulluide ja lahka gáttiid dáid guovlluin. Sivvan lea ahte buohkat galget beassat ávkkástallat dáid guoibmás guovlluid geasset. Okta goalmmátoassi buot sávzzain fylkkas leat Lindesnesa gielddas/suohkanis. Risøras lea jahkásaš muorrafanasfestivála. Dalle bohtet ollu muorrafanaseaiggádat hámmanii. Sii háleštit mo muorrafatnasiid ráhkadit ja mo daid doallat ortnegis.

Aust-Agdera gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít: <https://snl.no/Aust-Agder>

Gáldu: snl.no

Telemárku

Ovdal geavahuvvui namma Telemárku dušše siskkimuš guovllus fylkkas. Meara beale oasis fas ožžo nama Grenland, mii lea namma dan guovllus gos Skien ja Porsgrunn dál leat. Fylkkavearjjus lea soahteákšu. Ákšu lei dolin friddjaboanddaid árvomearka. Skien ja Porsgrunn leat industriijabáikkít ja deike leat ásahuvvon ollu fabrikkat. Ovdamunni hukset fabrikkaid meara lahka lea ahte lea álki fievrridit vuodđoávdnasiid fabrikkii ja gárvves gálvvuid fas geavaheddjiide. Vuodđoávdnasat nu go omd šliipageađggit bohte kanalaide mielde rittuguvlui ja vuvdojuvvojedje Eurohpái. Šliipageađggiin sáhtte sadjit niibbiid, ákšuid ja eará čuohppanreaidduid. Gálvvut mat bohte stuorra skiippaid mielde Skienii sáhtte kanálatnasiid mielde ollit olbmuide geat ásse siseatnamis. Kanálatnasiin beasat gitta Dalenii, mii lea 72 mehtera badjelis go Skien. Mo lea vejolaš beassat fatnasiin "luohkaid" bajás? Dasa geavahuvvojít šlusat. Fanas vuodjá latnjii mas leat alla uvssat goappašiid bealde.

Dokko devdo čáhci, ja fanas loktana. Go lea dievva, de vuodjá olggos nuppe geahčen. Dás oidno mo dat dáhpáhuvvá:

<http://www.telemarkskanalen.no/nor/Kanalen/Undervisningsfilmer>

Morgedal Telemárkkus lea dovddus báiki dan sivas go dáppe lea ođđaáigásaš čuoigangilvohallan álggahuvvon. Dološ ássanguovllut gávdnojit ollu sajiin Telemárkkus. Eidsborggas gávdnat sajiid gos dolin, 500 jagi maŋŋá Kristusa, leat loggon šliipageađgeávdnasiid.

Telemárkkus leat sihke buorre eanadoalloeatnamat ja ollu vuovdi. Nu ahte doppe leat eanadoallu ja vuovdedoallu dehálaš vuodđoealáhusat. Dávjá eanadoallit oamastit maiddái vuovdeguovlluid, ja nu sii birgejit go leat guovttelágan doalut.

Industriija lea stuoris Telemárkkus. Dušše Rogalánddas ja Møre Ja Romsdalas lea eambbo industriija go Telemárkkus. Norsk Hydro (Porsgrunn Fabrikker), petrokiemijalaš industriija (oljoindustriija), Porsgrunn Porselenfabriikka, Ruovde- ja metállaindustriija, elektroteknihkkalaaš industriija, jna. Muhtin industriija lea lassánan ja muorra- ja saháindustriija fas nohkamin.

Maiddái turisten lea stuorra ealáhus Telemárkkus, ii dušše kanálatnasiid geažil, muhto maiddái vuojadan- ja mánáidguoimmuhan/aktivitehta báikkiid geažil nu mo Hunderfossen.

Telemárkku gielddat ja čoahkkebáikkid: <https://snl.no/Telemark>

Gáldu: snl.no

Vestfold

Fylkkavearjjus lea ruvdnu. Dát galgá muittuhit ahte Vestfoldas leat garra čanastagat gonagaslaš sohkiid.

Fylkkas leat bivvalis dálvvit ja báhka geasit. Beaikavuovdi Larvikas lea mearka ahte lea liegga dálkkádat guovllus. Beaika šaddá dušše muhtin sajiin Norggas, ja vuovdi Larvik-guovllus lea stuorámus. Dan sivas lea dát vuovdi ráfáiduhiton. Dáppe gávdno maiddái misteltein rássi. Dát šaddu gáibida ollu lieggasa, ja šaddá lastamuorain. Mistelteina lei bassišaddu ja galggai

buktit lihku ja dálkut dávddaid. Larvika lahka lea Farrisjávri. Dan lahka lea ája mas váldet juhkančázi. Ájačáhcai biddjo gássa, čađđasuvri, veaháš smáhka ja de devdo boahtaliidda.

Fálesbivdu ja fálesoljovuoššan nogai 1970 logus ja fanashuksenindustriija maid nogai. Dat mearkkaša ahte Vestfoldas leamaš stuorra rievdadusat ássanminstaris maŋimuš 30 -40 jagi. Ollugat ássat Vestfoldas, muhto barget Oslo- ja Drammenguovllus.

Sii geat vuodđoealáhusain barget birgejit. Vestfoldas leat stuorra gordnegiettit ja doppe šaddadit buot eanemus ruotnasiid ja lea maid ollu gárdedoallu (hagebruk). Šibihat leat eanaš spiinnit ja vuoncát. Mielkegussadoallu ii leat nu stuoris. Vuovdedoallu lea maid stuoris go Vestfoldas lea buorre šaddoeana.

Geasseturisten lea stuorra ealáhus Vestfoldas. Erenoamážit ollu barttat, geasseorohagat ja luomustallanbáikkit leat Oslovuonas. Vestfoldas lea Norgga boarráseamos gávpot, Tønsberg. Doppe leat maid ollu jiekŋaáiggemearkkat nu go geahčemorenat ja čorut maid jiehkki lea guodđán látnan dasa.

Vestfold gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkit: <https://snl.no/Vestfold>

Gáldu: snl.no

Buskerud

Fylkkavearjjus lea alit guovža silbaivnnát vuodus. Dát muitala viiddis vuvddiid birra gos ledje guovžžat ja dat mearkkašupmi maid silbaruvke lea leamaš fylkii. Alitivdni fas muitala Blåfargeverket birra Modumis. Dáppe lei ruvkedoaimma gos vižže ivdneávdnasa kobolta. Odne lea dát dáiddamusea.

Tyrifjorden lahkosiin lea bázahus fylkka boarráseamos "ássis", mii maiddái lea reabbá. Muhto dát elii sullii 400 miljon jagi áigi. Kongsbergas gávdne silbba váriin máŋga čuohte jagi dás ovdal. Gávpot vuodđuduvvui 1624:s, ja stuorra silbahivodat vižžui váriin máŋga čuohte jagi. 1700-logu loahpas ledje dáppe ollu bargit, ja dalle lei Kongsberg Norgga stuorámuš gávpot. Muhto de vátnugodii silba, ja gávpot unnui. Silbaruvke heaittihuvvui 1957:s. Otne sáhtát galledit Bergverksmusea ja oahppat eambbo silbaruvkedoaimmaid birra.

Buskerudas leat sihke vuodđoealáhusat ja industriija. Eanadoallu lea šibitdoallu, ruotnasiid šaddadeapmi ja gárdeliđiid šaddadeapmi. Maiddái gordni lea dehálaš šaddu Buskerudas. Vuovdečuohppan biebmá muorraindustriija lullelis/máddelis fylkkas. Ollu Buskeruda ássit barget industrijabargguin. Mašiinna industriija, elektroteknihkkalaš industriija, optalaš industriija ja kemijalaš industriija leat stuorámus industriijasuorggit Buskerudas. Drammenguovlu lea stuorámus industriijaguovlu. Čáhcefámobuvttadeapmi lea maid stuoris Buskerudas.

Dálveturisttat levvet Buskerudii nu fargga go dálvá. Báikkit nu go Hemsedal, Hol ja Gol leat stuorra čuoigan- čierastan ja dálvelášmmohallanguovllut gosa ollugat johtet dálvit.

Buskeruda Gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkid: <https://snl.no/Buskerud>

Gáldu: snl.no

Opplánda

Opplánda lea siseatnanfylka. Dat mearkaša ahte dáppe ii leat riddu ja mearra. Opplánda namma bohtá namos "opplandene", mii mearkaša eatnamat davábealde Vikena, mii lei ovdal Oslovuona siskkimusas. Fylkkavearjjus lea govva muhtin šattus maid gohčodit: Mogop. Dat lea muhtin šaddu mii šaddá viidát Opplánda.

Vuodđoealáhusat leat dehálaš ealáhusat ja birgenlágid Opplánda. Eanadollui geavahuvo stuorra oassi fylkka eatnamis. Šibitdoalus buvttadit mielkki ja bierggu. Dáppe šaddadit eambo suinniid ja gordni go ruotnasiid ja ruohtasšattuid. Ollu eana geavahuvo maiddái guohtumiidda. Maiddái vuovdečuohppan lea dehálaš vuodđoealáhus. Eanaš muorat mannet eará fylkkaide gos lea stuorát muorraindustriija.

Ollu industriijaealáhusat Opplánda leat maiddái eanadollui ja vuovdedollui čatnon. Lassin lea Opplánda Raufoss Industripark <http://www.raufossindustripark.no/>. Dáppe lea ollu iešguđetlágan industriija, teknologija ja dutkan. Sis lea maid ovttasbargu Gjøvik Allaskuvllain.

Rondane lea Norgga vuosttaš luonddusuodjalan guovlu mii ásahuvui 1962:s. Luonddusuodjalan guovllus ii leat lohpi geainnuid ja barttaid hukset. Luondu dáppe galgá

leat lihkatkeahttá. Muhto lea lohpi mátkkoštit geasset ja dálvet. Fiinna njuikenluohkká ja čierastanluohkká mat dalle ráhkaduvvojedje, geavahuvvojit otne.

Lillehammer lea maid dovddus Maihaugen musea geažil. Deike leat čohkkejuvvon dálut ja viesut miehtá Gudbrandsdalena. Dát leat dovdosat alla váriid ja várddus báikkiid geažil. Mánnga čuohte mehtera badjin manná bálggis ávjočielggi mielde. Oahppogirjjiis s **xx** oainnát baskkes ávjočielggi ja jávrri guovtte bealde. Dovdoseamos lea Hunderfossen davábealde Lillehammera, gos maddái lea energiijamusea ja ruollapárka (Trollparken). Lillehammer lea Opplándda dovdoseamos gávpot. Lillehammer šattai máilmmidovddusin jagi 1994, go dáppe ledje Olympia dálvegilvvut.

Opplándda gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkid: <https://snl.no/Oppland> Gáldu: snl.no

Hedmárku

Maddái Hedmárku lea siseanafylka. Namma Hedmárku mearkkaša: *Eana gosa ii leat huksejuvvon*. Fylkkavearjjus lea govva bárkenreaiduin maid geavahedje go galge váldit eret bárkku muorain. Govva vearjjus čájeha man dehálaš vuovdedoallu ja hirsachuohppan leamaš dán fylkkas. Hedmárkkus lea guhkes rádji Ruttii. Dat buktá hástalusaid dan ektui makkár politihkka galgá boraspiriid ektui. Hedmárkku boanddat eai leat mielas dasa ahte boraspiret galget leavvat menddo ollu. Dat borret ja goddet sin sávzzaid. Hedmárkkus golgá maid Norgga guhkimus johka Glomma. Dáppe lea maddái dovddus Leahki Østerdalen.

Vuodđoealáhusat leat: eanadoallu, vuovdedoallu ja boazodoallu. Hedmárkkus leat stuorra návetdoalut main leat ollu šibihat. Sis lea lassín vel vuovdedoallu. Eatnamat leat šattolaččat sivas go lea morenaeana, mas lea valjis kálka. Erenoamážit šaddaduvvojit dáppe buđehat ja gordni. Muhtimat šaddadit ruotnasiid. Šibitdoallu lea uhccánan soađi rájes, ja mekaniserejuvvon gordnebuvtadeapmi lea lassánan. Hedmárku lea Norgga máttimus boazodoalloguovlu. Boazodoallu čađahuvvo davvinuortan, namalassii Engerdal ja Os gielddain/suohkaniin.

Go leat nu ollu návetdoalut ja boazodoallu de leat Hedmárkkus maddái ollu meierijjat ja njuovahagat. Buđet lea fas ávnnas mas boldet buđetbuolleviinnii. Das fas ráhkaduvvo buolleviidni mii geavahuvvo earret eará juhkamušaide.

Doppe gos ollu šibihat, leat maiddái árbevirolaččat leamaš ja leat ain ollu boraspiret ja návddit. Guovžžat ja gumpet mat leat ollu Hedmárkkus, muhto maiddái Ruoŋa bealde. Gumpe lea boranávdi, mii borrá sávzzaid seamma bures go njoammiliid. Vaikke guovža borra šattuid ja murjjiid, de goddá maiddái sávzzaid.

Go muohta suddá váriin, dulvet jogat. Muhtimin dulvá Glomma nu ollu ahte viesut ja dálut šaddet čáhcai. Dalle merkejuvvo dulvegađgái man allin dulvi lei. Ii ovttage eará fylkkas gávdno ná ollu vuovdi go Hedmárkkus. Vuvddiin leat ollu eallit. Ovdal lahttejedje beziid Glomma mielde, muhto dál geasehit biillain dahje togain saháide ja fabrihkaide.

Muitalus Jutulhogget birra: http://www.alvdal.com/aktivitet/at_jut.htm

Hedmárkku gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkít:

<https://snl.no/Hedmark/befolkning#menuitem2>

Gáldu: snl.no

Akershus

Akerhus orru Oslovuona birra. Akershus fylka lea ožžon nama Akershus-latnis. Dát ladni lea Oslos. Fylkkavearjjus oainnát muvragova mii lea dása čadnon. Sáhtta leat imaš go fylka oažžu nama huksehusas mii lea eará fylkkas.

Vuođđoealáhusat leat: Šibitdoallu: Bahčegusat, spiinnit ja vuoncát. Muđui lea gordnešaddadeapmi stuorámuš vuođđoealáhus dán fylkkas. Hirsachuohppan ja vuovdedoallu lea maid stuorra vuođđoealáhusa Akershusas.

Industriijaealáhusat ja fabrihkat leat smávva. Mašiinnaindustriija ja elektroteknihkkalaš industriijat leat dehálepmosat, nu go ABB. Muđui leat aviisadeaddilanbáikkít ja áviisafitnodagat (gráfaijalaš industriija), njuovahagat ja meierijat (biebmoindustriija) ja Icopal ja Dyno Industrier(kemijjalaš industriija) ja stohpogálvobuvttadeapmi ja sahát (muorraindustriija). Datte dát eai leat nu stuorrát.

Ollu Akerhusa ássiin barget Oslos. Sii johtalit beaivválaččat togain, biillain ja busiin Akershus ja Oslo gaskka.

Akerhusas lea Norgga váldogirdihápman Gardermoen. Dat lea Ullensaker gielddas/suohkanis. Ollugat barget maidái doppe, bálvalusealáhusain.

li guhkkinn eret Gardermoenis lea Eidsvoll. Dáppe čállui Norgga vuodđoláhka 1814:s.

Fetsunda bokte joavdá Glomma Øyeren-jávrái. Dáppe lea "lensemusem", dahje *hirsabumma-musea*. Dolin golge miljovnnaid mielde hirssat Glomma mielde. Go jávrái jovde, de čohkkejedje hirssaid ja gesse fatnasiiguin jávrri rastá. Dát boares hirsabummasadji lea dál gelddolaš musea. Oslovuona gáttiin leat ollu barttat. Dán beasat oaidnit jus fatnasiin jođát dán guovllus. Akershusas gávdnojit ollu čoahkkebáikkid. Stuurámusat leat Sandvika, Asker ja Lørenskog.

Akershusa gielddat ja čoahkkebáikkid: <https://snl.no/Akershus#menuitem2>

Gáldu: snl.no

Østfold

Fylkkavearjjus oainnát njuolgo ja soddjon beaivesuotnjariid. Njuolgo suotnjarat leat čuovga, ja sodju fas lea liekkas. Dát muitala ahte fylka lea nuortan, gos beaivváš ihtá. Ruttii mannet riikageainnut E18 ja E6. Ollu sajiin fylkkas leat báktesárgosat. Dát leat sárgojuvvon bronsaáiggis, sullii 1100 jagi ovdal min áigge. Fylka lea namas ožžon dan rájes go Oslovuonas lei namma Folden. Eana mii lei nuorttabealde vuona, oačču nama Østfold.

Vuodđoealáhusat Østfoldas leat eanadoallu, šibitdoallu ja vuovdedoallu. Guolásteapmi lea uhcán, muhto muhton rittubáikkiin lea dehálaš. Datte skálžoeallit ja áinnas širrát leat ollu.

Eanaš Østfold-ássit barget industriijas. Østfold lea okta Norgga stuurámus industriijafylkkaid gaskka. Biebmoindustriija lea stuurámus ja deháleamos industriija. Dáppe leat ollu meierijjat, njuovahagat, juhkamušráhkadeapmi jna. Stabburet lea dovddus biebmoindustriija mii buvttada ollu iešguđetlágan biepmu. Dasto lea muorraindustriija. Muorraindustriija buvttada omd fielluid sahát, báhpira ja ollu eará mii geavaha/atná muorraávdnasa vuodđun. Goalmmádin lea ruovde- ja metállaindustriija. Kemijjalaš industriija lea maid dehálaš Østfoldas. Dás sáhtta namuhit Borregaard. Borregaard lea bioraffineriija mii geavaha muora vuodđoávdnasin ja buvttada iešguđetlágan birasláđis biokemijjalaš buktagiid. Lassin

dáhpáhuvvá Østfoldas maiddái minerála-, gumme- ja plastihkkabuktagiid buvttadeapmi. Dás sáhtá namuhit lihttebuvttadeami ja isolerenbuktaga: Glasswatt.

Hvaler ja Kråkerøy leat muhtun daid báikkiin Østfolda rittus main ássat ollu turisttat geassit. Østfoldas lea lánka Ruttii ja muđui Eurohpái sihke geainnuid mielde ja ruovdemáđii/togaid mielde.

Østfold gielddat/suohkanat ja čoahkkebáikkid: <https://snl.no/%C3%98stfold>

Gáldu: snl.no

Oslo

Oslo lea Oslovuona siskkimusas. Dat lea sihke fylka ja gielddat/suohkan. Dat lea Norgga oaivegávpot ja maiddái Norgga stuorámuš gávpot. Oslo lea juhkon 15 gávpotoassái. Dain leat sierra hálldašeapmi. Oslo leamaš sierra fylka jagi 1842 rájes. Ovdal dan gulai Oslo Akerhus fylkii. Oslos ássat fargga miljovna olbmo.

Oslo namma sáhtá bohtit boaresdárogielas Åslo, mii mearkkaša "ipmiliid gieddi". Muhto sáhtá maiddái bohtit lo ja os sániin. Lo lea smávva johka, ja os lea joganjálbmi. Gávpotvearjjus lea Bassi Hallvard govva. Girku dagai su bassin duhát jagi dassái. Gávpoga vuodđudii gonagas Harald Hårdråde sullii jagi 1050. Akerselva bohtá Maridals-jávrris ja dán jogas leat ollu goržžit.

Akerselva-gáddái huksejedje milluid, saharusttegiid ja eará industriija badjel čuohte jagi áigi dassái. Dán industriija lea áiggiid čađa sirdán fylkkaide mat birastahttet Oslo. Dás sáhtá namuhit Ringnes Bryggerier, ABB, Lilleborg ja Kværner.

Eanaš Oslo-ássit barget bálvalusealáhusain. Gávppešeapmi, johtolat, gulahallan, bánku- ja dáhkádusat, almmolašbálvalusain nu go oahpaheaddjin, veahkkedivššárin jna. Oslo fuolaha olles Norgga riikka bálvalusain. Stuorradiggi, ráđđehus ja stáhtahálldahus lea Oslos. Dihtorbálvalusat fievrriduvvojit miehtá riikka. Norgga stuorámuš universitehta UIO, ja maiddái eará stuorra oahppoásahusat leat Oslos.

Oslo lea turistagávpot maiddá. Oslos leat ollu museat ja čájáhusat. Eanemus dovddus lea Vigelandpárka, ja dovddus dáiddár Edvard Munch musea. Muhto dáppe leat maiddá eará gelddolaš galledanbáikkít.

Gáldu: snl.no

Fágarelevánta doahpagat ohppiide

Fylka	Guovlu Norggas
Fylkavearju	Govva mii čájeha Fylkka erenoamášvuoda, historjjá dahje ealáhusa
Rádji	Sadji mii earuha guokte fylkka, gieldda/suohkana dahje riikka
Gielda/suohkan	Guovlu fylkkas
Resursa	Ávnnas mas sáhtta atnit ávkki, omd olju, guolli, muorra dahje ruovdi
Ássan	Mo, man ollu ja gos olbmot ássat
Ealáhus	Birgenláhki, mainna eallá dahje dine ruđa nu ahte birge
Industriijaealáhus	Ealáhus mii buvttada vuoddoávdnasis juoga. Buvttadeapmái huksejit fabrihkaid dahje stuorra industriijaguovlluid. Meieriija, njuovahat, lácájieknjafabrihkka, aviisadeaddilanfabrihkka leat industriijat.
Vuoddoealáhus	Ealáhus mii viežžá dahje váldá luonddus (vuodus) ávdnasa. Omd Vuovdedoallu, eanadoallu, šibitdoallu, guolásteapmi, boazodoallu, ruvkedoaibma
Bálvalusealáhus	Ealáhus mii bálvala eará olbmuid. Omd Bussevuoddji, oahpaheadji, áviisačáli, bāņkobargi, buvda/rāmbuvrrabargi
Nuorttabealde	Nuortta- bealde juoga
Davábealde	Davá- bealde juoga
Lulábealde/máttabealde	Lulá-, dahje máttabealde juoga
Oarjjábealde	Oarjja- bealde juoga
Olggobealde	Olggo bealde juoga
Siskkobealde	Siskko bealde juoga
Riddu	Mearragáddi
Siseana	Eana/guovlu gos ii leat mearragáddi
Vuovdi	Guovlu gos šaddet ollu muorat

Vuotna	Ávži eatnamis gosa mearra golgá sisa
Duottar	Geađgás, báljes, várddus guovlu gos eai šatta alla muorat, muhto dušše vuollegis miestagat, skierrit ja vuollegis, roaŋkke soagit
leahki	Ávži eatnamis gos lea dávjá johka mii lea borran iežas vulos, dahje jiehkki lea suddadettiin ja jođidettiin hábmen leagi
Johka	Golgi čáhci luonddus
Eanadat	Eanahápmi/šládja luonddus (duolbbas, ceakkus, geađgái, bárrolágan, čohkal, alla, vuollegis, šattolaš, guorba)
Guovlu	Ráddjejuvvon báiki
Čoahkkebáiki	Báiki gos ášset olbmot čoahkis
Stuorámus	
Unnimus	
Eanemus	
Alimus	
Guhkimus	
Gávppašepmi	Vuovdit ja oastit gálvvuid
Viidodat	Areála, man viiddis/stuoris viidodaga hárrái muhtin guovlu lea
Mánngakultuvrrat	Mánnga kultuvrra doibmet bálddalaga seammá guovllus

Oahppit galggašedje joavkkuin hárjehallat muitalit ja čilget gos fylkkat dahje gielddat/suohkanat leat eará guovlluid, fylkkaid, riikkaid, riikkaosiid, gielddaid/suohkaniid ektui. Maiddá komparatiiva lea vuogas dán oktavuodas hárjehallat: *Stuorát go... Unnit go... Eambbo go... Allelit go... Alladeabbu go... Guhkit go... Eanet go... Davvelis.... Nuortalis... Lullelis... Oarjelis... Stuorámus industriija lea... Deháleamos vuodđoealáhus lea... Eanemus olbmot ášset....(lullin, oarjin, nuortan, davvin), dáid báikkiin... Eanadat lea..... Alimus várri lea.... Guhkimus johka lea...*

Modelleren-ovdamearka:

Møre ja Romsdal lea Oarje-Norgga davimus fylka. Dat lea riddofylka ja das leat rájit Lulli-Trøndelágii, Opplándii ja Sogn ja Fjordane fylkkaide. Alimus várri lea Puttegga mii lea 1999 m.b.á. Møre ja Romsdalas leat ollu sullot. Stuorámus suolu lea Smøla. Møre ja Romsdala

guhkimus johka lea Driva, ja stuorámus jávri fas lea Eikedalsvatnet. Møre ja Romsdalas ásse jagi 2013 260 00 olbmo ja doppe leat 36 gieldda/suohkana. Areála dahje viidodat lea 15 114 km². Stuorámus industriija lea viessogálvoindustriija ja fanashuksenindustriija. Ollu turisttat fitnet Møre ja Romsdalas geassit, go doppe leat baskkes, čáppa vuonat ja alla, ceakkus bávttit.

Dasto sáhtta bálddastahttit muhtin eará fylkkain, omd Finnmárkkuin. Dasa sáhtta oahppi geavahit vuodđun **bálddastahttinskovi** (ovdal go čállá). Dalle šattašii ná:

Møre ja Romsdal lea Oarje-Norgga davimus fylka, ja Finnmárku fas lea Norgga buot davimus fylka. Sihke Møre ja Romsdal ja Finnmárku leaba riddofylkkat. Møre ja Romsdalas leat rájit Opplándii ja Sogn ja Fjordane fylkkaide. Finnmárkkus fas leat rájit Romssa fylkii, Supmii ja Ruššii. Møre ja Romsdala alimus várri lea Putteggá mii lea 1999 m.b.á ja Finnmárkkus alimus várri lea Ákšovuonjehkki/Øksfjordjøkelen mii lea 1204 m.b.á. Putteggá lea 795 m alladeabbu go Ákšovuonjehkki/Øksfjordjøkelen. Møre ja Romsdala guhkimus johka lea Driva ja Finnmárkkus guhkimus johka lea fas Deatnu/Tana. Møre ja Romsdala stuorámus jávri lea Eikedalsvatnet ja Finnmárkkus stuorámus jávri lea fas lešjávri. Møre ja Romsdala olmmošlohku lei jagi 2013 260 00 olbmo ja doppe leat 36 gieldda/suohkana. Finnmárkkus fas ásse jagi 2013 75 000 olbmo ja doppe leat 19 gieldda/suohkana. Møre ja Romsdalas ásse jagi 2103 185 000 eambbo olbmo go Finnmárkkus. Møre ja Romsdala areála dahje viidodat lea 15 114 km², muhto Finnmárkkus sturrodad lea 48 615 km². Finnmárku lea 33 501 km² stuorát go Møre ja Romsdal. Møre ja Romsdalas leat ollu industriijaealáhusat nu go viessogálvoindustriija ja fanashuksenindustriija. Finnmárkkus fas leat vuodđoealáhusat nu go guolásteapmi ja boazodoallu dehálaš birgenlágit. Ollu Finnmárkkus gielddain/suohkaniin fállu sámegieloahpahus skuvllain ja doppe lea sámegiella almmolašgiellan. Møre ja Romsdalas fállu sámegiella jos leat oahppit geat dáhttot dan. Doppe ii leat sámegiella almmolašgiellan.

Čállinbargguid oktavuodas sáhtta lassin hárhallat bidjat stuorra ovdabustáva báikkiide, rihku, čuoggá, ja ollu eará riektáčállinhárjehusaid. Lassin beassá hárhallat maiddái rehkenastit. Oahppi sáhtta geavahit **čanastatsániid** -skovi veahkkin jos dáhttu molsašuddi giela geavahit iežas čálloš.

Oahppi sáhtta atlasis dutkat ja gávnnaht gos lea várri, johka ja jávri ja čilget doahpágiiguin; davvi, nuorta, oarji, lulli/máddi, siseana, riddu, vuotna, leahki. Oahppi sáhtta lassin geahčadit ja dutkat diagrámma ja čilget maid dat muitala ealáhusaid birra. **Diagrámmat** gávdnojit Lágádusa neahttasiidduin.

Bláđestehket s 110 ja 111 ja geavahehket kártaid go áigubehtet hárrjehallat.

Vástádusat ja kommentárat bargobihtáide

Ohcci

1. Davvi-Norga, Gaska-Norga, Oarje-Norga, Nuorta-Norga ja Lullimus-Norga
 2. 19
 3. Finnmárku ja Vest-Agder
 4. Dás ferte oahppi ieš árvvoštallat
 5. Gaska-Norga ja Lulimus-Norga
 6. Opplánda
 7. Hordalánda
 8. Vestfold
- Evttohusat vel lassin:
 - Mat fylkkat leat Oarje-Norggas? Naba Davvi-Norggas?
 - Mat fylkkat lea oarjeleamos?
 - Makkár fylka lea nuortaleamos?
 - Mat fylkkat leat golbma viidámus/stuorámus areála?
 - Makkár fylkkain ii leat riddu?

Dahkki

1. Nordlándá: 2, Sogn ja Fjordane: 4, Telemárku: 5, Opplánda: 7
2. Finnmárkkus, Romssas, Nordlánddas, Davvi-Trøndelágas, Lulli-Trøndelágas, Hedmárkkus, Opplánddas ja Møre ja Romsdal.
3. Oahpaheaddji sáhtta čálihit kárta ja oahppit sáhtte ivdnet ja merket fylkkaid namaid.
4. Oahppit sáhttet válljet muhtin fylkka mii sidjiide ii leat nu oahpis.

Dutki

1. Oahppi sáhtá ohcat dieđuid internehtas dahje eará giehtagirjiin. Oahpaheaddji lea viežžan ceahkkelatnjjii girjiid mat heivejit.
2. Dán heive maiddá gielddaid/suohkaniid oktavuodas bargat. Sáhttibehtet geavahit gielddaid/suohkaniid neahttasiidduid gáldun.
3. <http://miljodirektoratet.no/nasionalparker/>

Heivvolaš liŋkkat:

<http://www.statkart.no/Kunnskap/Fakta-om-Norge/Hoyeste-fjelltopp-i-fylke/Tabell/>

<http://www.gruble.net/geografi/kart/norge/fylker/>

Mo sáhtá dáinna osiin bargat skuvllas? (s 108-153)

Ovda-lohkan-oassi

Oahpaheaddji sáhtá olles ceahkkái čilget mo Norga lea juhkon fylkkaide ja gielddaide.

Oahppit sáhtte logadit ja geahčadit kárttaid s 110 ja 111 ja bargat Ohcci- bargobihtáid s 112 ja Dahkki nr 3 s 112.

Čadahit **fágarelevánta doahpagiid**. Dan sáhtá dahkat iešguđet láhkai.

Lohkan-oassi

Oahpaheaddji sáhtá juohkit joavkkuide ja “juohkit” maiddá fylkkaid ohppiide. Sii galget lohkat “iežaset” fylkka birra oahppogirjjis. Sii sáhttet noteret ja geavahit **oahpporeaidduid** logadettiin. Oahppit sáhttet dieđusge maiddá eará gálduin ohcat dieđuid. Lágádusa neahttasiidduin leat diagrámmat ja kárttat maiguin maid sáhtá háhkat dieđuid, earret eará ealáhusaid birra. Oahpaheaddji sáhtá modelleret ja čájehit ja bálddastahttit omd Finnmárkku ja Møre ja Romsdala ealáhusdiagrámma. Dat muitala omd ahte Møre ja Romsdalas lea eambo industriijaealáhusat go Finnmárkkus. Finnmárkkus barget eambo olbmot bálvalusealáhusain go Møre ja Romsdala ássit dahket. Vuodđoávnnas lea uhcánaš eambo Finnmárkkus go Møre ja Romsdalas. Manne datte ii leat eambo industriija Finnmárkkus? Gosa šaddá vuodđoávnnas maid mii viežžat Finnmárkkus? (Dat soaitá ahte muhtin oassi das manná Møre ja Romsdalii dahje olgoriikii.)

Oahppit sáhttet geavahit **bálddastahttindiagramma** go bálddastahttet guokte fylkka.

Barganoassi

Lea dehálaš ahte oahppit dovdet fágarelevánta doahpagiid sisdoalu. Dán oasis besset hárjehallat daid geavahit. Oahppit čállet teavstta dahje buktet ovdan njálmmálaččat dieđuid maid leat gávdnan fylkka birra.

Bargat **neahttabargobihtáid**. Bargat kopiijaoriginálain. **Buot Norgga fylkkaid bargo-kárttaid gávnnat dás.**

Loahppa-oassi

Geardduhit fylkkaid ja bargobihtáid. Árvvoštallat oahppoulbmiliid.

nrk.no/skole neahttasiiddus sáhtta ohcansadjái čállit fylkka nama. Doppe sáhttibehtet geahčadit filmmaid buot fylkkaid birra. Lea somá geahčadit filmmaid, go diehtá ja dovdá fylkka veahá ovddežis.

Kopiijaoriginálat

Kopiijaoriginálaid gávnnat dáppe: www.calliidlagadus.org/sf/miidappe1